

GENÇLERDE ÖZSAYGI-DİNDARLIK İLİŐKİSİ¹

Yrd. Doç. Dr. Necmi KARSLI²

ÖZET

Bu çalışma kapsamında genç bireylerde benlik saygısı ile dindarlık arasındaki ilişki incelenmiştir. Araştırmanın örneklemi Trabzon'da ikamet eden yaşları 16-26 arasında değişen 290'u bayan ve 195'i erkek toplam 485 genç bireyden oluşmaktadır. Araştırmada veri toplama aracı olarak *Kendine Saygı Ölçeği*, *İçsel Dini Motivasyon Ölçeği* ve *Dini Şuur Ölçeği* kullanılmıştır. Araştırmada öncelikle örneklemin yaş, cinsiyet, sosyo-ekonomik durum, eğitim seviyesi, sigara ve alkol kullanımı, sağlık durumu ve kişilik yapısını içeren demografik özellikleri benlik saygısı ve dindarlık açasından incelenmiŐ, daha sonra dindarlık ve özsaygı arasındaki ilişkilere bakılmıştır. Araştırma kapsamında elde edilen verilerin analizi sonucunda, sosyo-ekonomik durum ve kişilik yapısı ile özsaygı arasında pozitif ilişki; eğitim seviyesi ile özsaygı arasında negatif ilişki tespit edilmiştir. Araştırmanın temel problemi ile ilgili olarak, içsel dini motivasyon ve dini Şuur ile özsaygı arasında pozitif ilişki tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Gençlik, Özsaygı, İçsel Dini Motivasyon, Dini Şuur

RELATIONSHIP OF SELF-ESTEEM-RELIGIOUSNESS IN YOUNG PEOPLE

In this study relationship of self-esteem and religiousness in young people was examined. The sample of the study consisted of 290 female, 195 male, totally 485 young person whose ages scaling 16-26 years and live in Trabzon. As data collecting tools, *Self-Esteem Inventory*, *Intrinsic Religious Motivation Scale* and *Religious Consciousness Scale* were used. Firstly demographic characteristics of the sample including age, gender, socio-economic status, education level, smoking and alcohol use, health status and personality structure were examined in terms of self-esteem and religiosity, then relations between religiosity and self-esteem were examined. As a result of the analysis of the data obtained in the research, positive relationships have determined between socio-economic status and personality structure and self-esteem; a negative relation has determined between education level and self-esteem. Regarding the main problem of the research, positive directional significant relationships have determined between Intrinsic Religious Motivation and Religious Consciousness and Self-Esteem.

Keywords: Youth, self-esteem, Intrinsic Religious Motivatio, Religious Consciousness

¹ Bu Makale 20-21 Mayıs 2017 tarihleri arasında Saraybosna'da düzenlenen ASEAD 1. Uluslararası Sosyal Bilimler Sempozyumu'nda bildiri olarak sunulmuştur.

² Karadeniz Teknik Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Psikolojisi ABD, necmikarsli@ktu.edu.tr

GİRİŞ

İnsanın hayatta en çok değer verdiği şeylerden birisi kendisidir. İnsanoğlu dış dünya ile ilişkisinin yanında kendi benliğiyle de ilişki içerisinde. Bireyin kendi benliği ile ilişkisi sonucunda oluşturduğu benlik imajını etkileyen/şekillendiren içsel ve dışsal pek çok etken bulunmaktadır. Özsaygı olumlu bir benlik imajının bir yansımasıdır ve çoğunlukla ruh sağlığı, başarı ve mutluluk ile pozitif ilişkilidir.

Sosyal hayatta karşılaşılan pek çok sorunun temelinde insanların birbirine değer vermemesi yer almaktadır. İnsanın başkasına değer verebilmesi için öncelikle kendisini değerli bulması yani özsaygı sahibi olması gereklidir. Kendisine saygısı olmayan insanın diğerlerine saygı göstermesi beklenemez. Bir dine inanan, içsel olarak bağlanan, dini inançlarının gereklerini layıkıyla yerine getiren bireyler Tanrı'nın kendilerinden razı olduğu³, kendilerini sevdiği⁴ ve koruduğuna⁵ yönelik inanca sahip olmaktadır. Bu ise bireylerde kendine yönelik değerlilik, işe yararlılık algısına ve özsaygıya yol açmaktadır.

Gençlik dönemi insan hayatının en fırtınalı dönemidir. Çocukluktan ergenlik ve yetişkinliğe geçiş sürecinde bireyde bedensel değişim ile birlikte duygusal değişimler de meydana gelmektedir. Gençler genellikle daha duygusal, öfkeli, fevri, saldırgan bireylerdir. Bundan dolayı genç yerine delikanlı kavramı da kullanılır. Gençlik döneminde, arkadaş çevresi, kilo ve beden imajı, karşılaştırmalar ve değerlendirmelerin özsaygı üzerinde etkileri bulunmaktadır. Bununla birlikte düşünce, duygu ve davranışları etkileyip yönlendirebilen insanlığın en eski olgusu olan dinin de genç bireylerin özsaygıları üzerinde etkileri vardır. Din sevgi, değer verme, vicdan, sabır gibi pozitif duygu ve davranışlara yönelterek düşük benlik saygısı oluşumunu önlemektedir

Özsaygı literatürde en çok çalışılan konulardan birisidir ve bu konu üzerinde yayınlanmış binlerce makale bulunmaktadır. Dindarlık ve özsaygı ilişkisi üzerine yurtdışında yapılmış pek çok araştırma bulunmakla birlikte bu konuda Türkiye'de yapılmış çalışmaların sayısı nispeten azdır. Bu araştırma ile Müslüman Türk örneklem üzerinde din ve özsaygı ilişkisi netleştirilmek istenmiştir.

1. ÖZSAYGININ TANIMI

Özsaygı sözlükte kendini benimseme, onaylama, kendine değer verme, saygı duyma, kendi değerine ilişkin değerlendirme anlamlarına gelmektedir. Ruh sağlığında bireyin kendisine değer vermesi önemli bir rol oynamaktadır.⁶ Özsaygı yeteneklerimiz, değerlerimiz, bedenimiz, diğerlerinden aldığımız tepkiler, hatta sahip olduklarımıza yönelik düşüncelerimizi yansıtan genel bir değerlendirmedir.⁷ Özsaygıyı etkileyen mekanizmalar çok çeşitlidir ve kişiden kişiye değişmektedir.

³ 89. *Fecr*, 28.

⁴ 3. *Al-i İmran*, 76

⁵ 10. *Yunus*, 62.

⁶ Selçuk Budak, Psikoloji Sözlüğü, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara 2009, s.562.

⁷ Abraham Tesser "self-esteem" maddesi, *Encyclopedia_of_Psychology*, 7. Cilt, Editör: Alan E. Kazdin, *University in collaboration with American Psychological Association*, 2000, s.213.

Özsaygı kişinin kendisine yönelik değerlendirmesinin bir sonucudur. Bu değerlendirme bireyin kendisini diğerleriyle kıyaslayarak kendisi hakkında iyi veya kötü değerlendirmesi yapması, kendini beğenmesi veya kendinden nefret etmesini içeren bilişsel ve duygusal unsurlar içermektedir. Bireyin kendisini iyi, ahlaklı zeki vb. olarak görmesi, yüksek özsaygıya yol açarken, kişinin kendisini incitici ve çok zeki olarak görmemesi ya da kendisi hakkında kararsız olması özsaygının düşmesine neden olmaktadır.⁸ Cicei'nin Roman öğrenciler üzerinde yaptığı araştırmada kendisine yönelik öz kabulü berrak olan bireylerde daha yüksek özsaygı tespit edilmiştir.⁹

Yüksek özsaygıya sahip bireyler yüksek öz güven sahibi ve ilişkilerinde kendinden emindirler. Diğerleri tarafından kabul veya ret edilme kaygısı taşımazlar. Oysa düşük özsaygılı bireyler daha düşük öz güven sahibidirler. Diğerleri tarafından ret edilme olasılığını çok fazla düşünürler.¹⁰ Dengesiz ve yüksek özsaygılı bireyler üzerinde yapılan araştırmalarda, günlük olumsuz olayların dengelilere nazaran özsaygısı dengesiz bireyleri daha fazla etkilediği ve dengesiz özsaygılı bireylerin potansiyel özsaygı tehditlerine karşı daha duyarlı oldukları tespit edilmiştir.¹¹

Özsaygı yaşam memnuniyeti, depresyon, kontrol arzusu, başarı motivasyonu, hür irade ve onaylanma ihtiyacı gibi pek çok içsel ve dışsal durumla ilişkidir. Yapılan araştırmalarda özsaygının yaşam memnuniyeti¹², yüksek öz güven¹³, zindelik¹⁴ ile pozitif ilişkili, düşük akademik başarı¹⁵, kaygı¹⁶, olumsuz beden imajı¹⁷, yalnızlık¹⁸ ile negatif ilişkili olduğu tespit edilmiştir.

⁸ Tesser, "Self-Esteem", s.482.

⁹ Cristiana Catalina Cicei, "Examining The Association Between Self-Concept Clarity And Self-Esteem On A Sample Of Romanian Students", *Procedia-Social And Behavioral Sciences* 46 (2012) 4345, s.43.

¹⁰ Lora E. Park, "Self-Esteem" maddesi, *Encyclopedia of Educational Psychology*, Ed. Neil J. Salkind, Sage Publication, London 2008, s.895.

¹¹ Michael H. Kernis, "Self-Esteem" maddesi, *Encyclopedia of Social Psychology*, Editörler: Roy E Baumeister, Kathleen D. Vohs, Sage Publication, California 2007, s.822.

¹² Mehmet Ali Yıldız, "Multiple Mediation of Self-Esteem and Perceived Social Support in the Relationship between Loneliness and Life Satisfaction", *Journal of Education and Practice*, v8, n3, 2017, s.130; Junhyoung Kim, Eugene Y. Roh, Gunhee Kim, Lori Irwin, "Understanding the Relationships Between Leisure Satisfaction, Self-Esteem, Family Satisfaction, and Life Satisfaction Among Korean Individuals With Intellectual Disability", *Therapeutic Recreation Journal*, Vol. L, No.4, 2016, s.265.

¹³ Park, "Self-Esteem", s.895.

¹⁴ Chul-Ho Bum, Ik-Kı Jeon, "Relationships Among Fun, Self-Esteem, and Happiness of Tennis Players", *Social Behavior And Personality*, 2016, 44(10), s.1619.

¹⁵ Nor Azwani Che Yusoff, Zahiruddin Othman, Maruzairi Husain, Sharifah Zubaidiah Syed Jaapar, Mohd Azhar Mohd Yasin, Mohd Jamil Yaacob, "Self-Esteem among Malay Children of Parents with Schizophrenia in Kelantan, Malaysia", *International Medical Journal*, Vol. 23, No. 5, 2016, s.472.

¹⁶ Lelanie M. Basco, Sang-Ho Han, "Self-esteem, Motivation, and Anxiety of Korean University Students", *Journal of Language Teaching and Research*, Vol. 7, No. 6, 2016, s.1069.

¹⁷ Cristiana Pop, "Self-Esteem and Body Image Perception in a Sample of University Students", *Eurasian Journal of Educational Research*, Issue 64, 2016, s.31.

¹⁸ Weinan Zeng, Kaiyin Ye and Ying Hu, Ze-wei Ma, "Explicit Self-Esteem, Loneliness, and Pathological Internet Use Among Chinese Adolescents", *Social Behavior And Personality*, 44(6), 2016, s.965.

2. ÖZSAYGIYA DAİR PSİKOLOJİK YAKLAŞIMLAR

Özsaygı sosyal olarak oluşturulan bir duygu olmasının yanında onun içgüdüsel, fizyolojik, nörolojik ve kültürel unsurlarla ilişkileri de bulunmaktadır.

Çağdaş davranışçı yaklaşım özsaygının kabul, değerlendirme, karşılaştırma ve fayda şeklinde dört durumdan kaynaklandığını kabul etmektedir. Özsaygı için hayatın ilk döneminde emniyet, güven ve koşulsuz sevgi temeline dayalı bir sosyal bağlanmanın temin edilmesi ve çocuğun sosyal çevresi tarafından kabulü gerekmektedir. Daha sonraki yıllarda ise pozitif değerlendirmeler özsaygıyı geliştirirken, negatif değerlendirmeler özsaygıyı olumsuz etkilemektedir. Benzer şekilde özsaygı diğerleri ile veya ideal öz-benlikle uygun karşılaştırmalar yapılabildiğinde ve yararlı eylemlerde bulunabildiğinde pekiştirilmektedir.¹⁹

Sosyal mukayese teorisine göre diğerlerinin kişi hakkındaki değerlendirmesi bireyin kendi özsaygısını şekillendirmektedir. Buna göre kendilerini diğerlerinden üstün gören bireyler daha fazla sosyal fazla mukayese yapmaktadırlar. Değer ifade teorisine göre bireyin en sevdiği, önem verdiği tutum ve değerleri ifade etmesi özsaygıyı pozitif olarak etkilemektedir.²⁰

Kültürün insan duygu ve davranışlarında olduğu gibi özsaygı algısı üzerinde de etkileri bulunmaktadır. Bireysel başarıyı, rekabeti önemseyen Batı kültürlerinde diğeri karşılaştırma kaynağı olarak önemlidir. Toplulukçu doğu kültürlerinde ise bireyin diğerleriyle olan ilişkisi kendisini tanımlamasına yardım eder. Batı kültürlerinde özsaygı şahsi düşünceleri ifade edebilme, başarı ile ilişkili iken Doğu kültürlerinde birey sosyal grubu ile ahenkli ve uyumluluk derecesine göre öz tatmin hissetmektedir.²¹

Erikson'un psiko-sosyal gelişim teorisinde belli gelişimsel dönemlerde belli tip görevlerin tamamlanması bir erdem olarak görülmektedir. Örneğin çocuklukta özsaygı okuldaki akademik başarı ile yetişkinlikteki özsaygı ise üretkenlikle ilişkidir. Erikson'un evrelerindeki her bir aşama paralelleriyle birlikte bir özsaygı biçimlerini anlatmaktadır. Eğer birey içinde bulunduğu gelişimsel dönemin gereklerini yerine getirebildiğinde kendine yönelik pozitif değerlendirme yaparak özsaygısı artarken, içinde bulunduğu dönemin gereklerini yerine getiremediğinde ise güvensizlik, utanç, suçluluk ve aşağılık gibi negatif duygular tecrübe ederek özsaygısı düşmektedir.²²

Carl Rogers, gençlerde özsaygı eksikliği bireyin diğerlerinin gerçek dışı yapay standartlarını benimsemesinden kaynaklandığına inanıyordu. Rogers hastalarının öznel rahatlığı ve kendilerine yönelik içsel tutumlarını önemsemiştir.²³

Özsaygı üzerine yapılan ilk çalışmalarda, düşük akademik başarı, erken hamilelik, aile içi şiddet, uyuşturucu ve alkol kullanımı gibi sosyal sorunların özsaygıyı azalttığı kabul ediliyordu. Bu araştırmalarda özsaygıya ilişkin kuramsallaştırma basitçe Heider'in denge teorisinden kaynaklanmış görünmekteydi. Teoriye göre insanlarda iyi şeylerin iyi şeylere neden olduğu, kötü şeylerin ise kötülüğe yol açtığı şeklinde dünyada bir denge görme eğilimi bulunmaktadır. Bu bağlamda iyi bir kişilik özelliği olan özsaygı diğer iyi şeylerle olumlu, kötü şeylerle ise

¹⁹ John P. Hewitt, "Self-Esteem", *The Encyclopedia of Positive Psychology*, 1. Cilt, Editör:Shane J. Lopez, Blackwell Publishing, West Sussex 2009, s.883.

²⁰ Tesser, "Self-Esteem", ss.486,487.

²¹ Tesser "Self-Esteem", s.215.

²² Benjamin Lee, Gil G. Noam, *Developmental Approaches to the Self Path in Psychology*, Springer Science & Business Media, 2012, s.97.

²³ Jaelyn Rodriguez , *Psychology and Mental Health*, 2. Cilt, Salem Press, New Jersey 2001, s.5.

olumsuz ilişkili olarak görülüyordu.²⁴ Ancak konu üzerine yapılan yeni araştırmalar özsaygının etkilenme düzeyinin sınırlı olabileceğini göstermiştir. Yani iyi şeyler her zaman özsaygıya yol açmayabileceği gibi kötü şeyler de düşük özsaygıya neden olmayabilir. Yakın zamanda yapılan araştırmalar en azından bazı bireyler de özsaygının dengeli ve pozitif durumlara bağlı olmadığı, saldırganlık gibi negatif tutumların yüksek özsaygıyla ilişkili olabileceğini göstermiştir.²⁵

3. ÇOCUK VE GENÇLERDE ÖZSAYGI

İnsanda özsaygının oluşumu bebeklik dönemindeki yaşantılara kadar uzanmaktadır. Yapılan boylamsal araştırmalarda hayatının ilk yıllarında çocuğa yeterli sevgi ve ilgi gösterilmesi sonucunda gelişen güvenli bağlanma yapısına sahip çocukların, güvensiz bağlanma yapısına sahip çocuklarla kıyaslandığında daha uyumlu ve özsaygılarının daha yüksek olduğu tespit edilmiştir.²⁶

Barnum ve Champaign'in çocukluk dönemindeki cinsel travmaların etkilerini incelemek için 213 genç birey üzerinde yaptıkları araştırmada güvenli bağlanma ve cinsel özsaygının yüksek mutluluk ile çocukluk dönemi cinsel travmaların ise düşük özsaygı ile ilişkili olduğunu tespit etmişlerdir.²⁷

Çocukların ilkökul çağında okuldaki akademik başarıları, kendi yeteneklerine güven ve güçlü bir özsaygı oluşumuna yol açmaktadır.²⁸ Çocuklarda bağımsızlığın gelişimi de büyük bir özsaygı ve özerklik duygusuna yol açmaktadır.²⁹ Bu açıdan ebeveynlerin aşırı koruyucu veya aşırı özgürlükçü olmadan dengeli bir bağımsızlık gelişimini desteklemesi önemlidir.

Ailenin çocuğa yönelik davranış tarzının özsaygı gelişiminde önemli rolü bulunmaktadır. 12-13 yaşlarındaki çocuklar üzerinde ebeveynlerinin kendileriyle olan iletişim şekillerinin incelendiği bir araştırmada, babalarının son derece eleştirici, aşağılayıcı lakaplar takan ve ceza ile kontrol etmeye çalışan birisi olarak algılayan çocukların o şekilde algılamayan çocuklara göre daha dengesiz özsaygıya sahip oldukları tespit edilmiştir. Dahası, dengeli özsaygıya sahip çocuklarla karşılaştırıldığında dengesiz özsaygıya sahip çocukların babalarının çocuklarının yaptığı güzel şeyler hakkında çocuklarıyla daha az konuştukları, sarılma veya onlarla zaman geçirme gibi değer verici metotları daha az kullandıkları görülmüştür.³⁰

Çocuklar ve ergenlerde düşük özsaygı ve depresyon işaretleri kendini küçümseme veya kendine zarar verme şeklinde belirgindir. Genel olarak ergenler içe kapanık, yalnız ve

²⁴ Abraham Tesser, "Self-Esteem", *Blackwell Handbook of Social Psychology: Intraindividual Processes*, Editörler: Abraham Tesser, Norbert Schwarz, Blackwell Publishers, Oxford 2001, s.481.

²⁵ Park, "Self-Esteem" maddesi, s.895.

²⁶ Ronit Roth-Hanania, Maayan Davidov, "Attachment", *Encyclopedia of Applied Psychology*, Ed. Charles D. Spielberger, Elsevier Academic Press 2004, s.199.

²⁷ Emily L. Barnum, Kristin M. Perrone-McGovern, "Attachment, Self-Esteem and Subjective Well-Being Among Survivors" *Journal of Mental Health Counseling*, Volume 39/Number I/January 2017/s.39.

²⁸ Mary Ann Raftery, "Academic Failure, Prevention of", *Encyclopedia of Applied Psychology*, Ed. Charles D. Spielberger, Elsevier Academic Press 2004, s.2.

²⁹ S. C. Mangelsdorf, M S Wong, "Independence/Dependence", *Psychology Encyclopedia of Infant and Early Childhood Development*, 2.cilt, Editörler: Marshall M. Haith, Janette B. Benson, Academic Press 2008, s.149.

³⁰ Kernis, "Self-Esteem", s.823.

GENÇLERDE ÖZSAYGI-DİNDARLIK İLİŞKİSİ

mutsuzdurlar. Çocukluk döneminde fiziksel veya psikolojik istismara uğramak,³¹ aşırı kilolu olmak³², ailenin ekonomik sorunları³³ ve şiddet düşük özsaygiya neden olmaktadır.

4. DİNDARLIK VE ÖZSAYGI İLİŞKİSİ

Tarih boyunca var olagelen din, insanın duygu, düşünce ve davranışını şekillendiren en önemli olgulardan birisidir. Din hayata, ölüme, negatif yaşamsal olaylara anlamlar yükleyerek bu olayların neden olduğu stres ve kaygı ve depresyonun etkilerini azaltmakta, bireyi anlamsızlık, gayesizlikten kurtarmakta böylece ruh sağlığının korunmasına katkı sağlamaktadır. Ayrıca din alkol ve uyuşturucu gibi bir takım sağlığa zararlı maddeleri yasaklayarak fiziksel sağlığa katkı sağlamasının yanında, kötü davranışları yasaklayarak ve iyi işler yapmayı tavsiye ederek duygu ve davranışları olumlu yönde şekillendirmektedir. Din, düşük stresli bir yaşam biçimi sağlayarak ve bireyler arasında güçlü sosyal bağlar ve pozitif davranışlar kazandırarak yüksek özsaygi ve güven duygusu gelişimini desteklemektedir.

Daha önce belirtildiği gibi özsaygi bebeklik döneminde şekillenmeye başlamakta, ergenlik ve gençlik yıllarında devam etmektedir. Sevgi, ilgi, değer, güven, emniyet, beden imajı, kilo ve karşılaştırmaların çocuk ve gençlerin özsaygıları üzerinde etkileri bulunmaktadır. Özsaygi üzerinde beslenme, korunma gibi fizyolojik ihtiyaçların temininin yanında sevgi, güven, ilgi, değer gibi manevi ihtiyaçların temininin de önemli rolü bulunmaktadır. İslam insan ilişkilerinde sevgi, değer verme, yardımlaşma, merhamet gibi pozitif değerleri tavsiye ederek bireylerde güven ve özsaygi oluşuma katkı sağlamaktadır. İslam'da çocuk Allah'ın emaneti ve imtihan vesilesi³⁴ olarak görülmekte, onlara merhamet edilmesi³⁵, korunması, maddi³⁶ ve manevi ihtiyaçlarının temini ve çocuklar arasında adaletli davranılması³⁷ tavsiye edilmektedir. Özsaygi için gerekli olan sevgi İslam'da iman ile eşdeğer görülmüştür. Hz. Muhammed "*İman etmedikçe cennete giremezsiniz, biriminizi sevmedikçe de gerçek anlamda iman etmiş olmazsınız*"³⁸ buyurarak sevginin önemini ifade etmiştir. Özsaygi için diğer önemli faktör değer görmektedir. İslam'da sadece insanlara değil, aynı zamanda hayvanlara, bitkilere ve çevreye değer verme ve koruma tavsiye edilmektedir. Hz. Muhammed çocuk³⁹, yaşlı, zengin, fakir, Müslüman veya gayrimüslim⁴⁰ ayrımı yapmaksızın tüm insanlara değer vermiştir.

Özsaygi bireyin kendisi hakkındaki bireysel değer algısını gerektirmektedir. Dinin günah saydığı eylemlerde bulunan genç bireylerde Tanrı'nın kendilerini koşulsuz olarak affedeceğine yönelik inanç özsaygi üzerinde olumlu etki yapmaktadır. Elison ve Levin'in yaptıkları araştırma dindarlığın koşulsuz sevgi, teselli ve rehberlik sağlayan bir Tanrı ile kurulan samimi

³¹ Rodriguez , *Psychology and Mental Health*, ss.205, 208

³² C. F. Boiling, S. R. Daniels, "Obesity" *Psychology Encyclopedia of Infant and Early Childhood Development*, Academic Press 2008, s.465.

³³ W. A. Goldberg, R. Lucas-Thompson, "Maternal and Paternal Employment, Effects of", *Psychology Encyclopedia of Infant and Early Childhood Development*, Academic Press 2008, s.276.

³⁴ 8. Enfal, 28.

³⁵ *Tirmizî, Birr, 15; Ebû Dâvûd, Edeb, 66.*

³⁶ 2. Bakara, 233.

³⁷ Buhari, Hibe, 13.

³⁸ Müslim, İman, 93.

³⁹ Müslim, Selam, 14; Buhari, Merda, 14; Ebu Davud, Edeb, 143-144

⁴⁰ Müslim, Cenaiz, 79.

ilişki sayesinde yüksek özsaygıya katkı sağlayabileceğini göstermiştir. Araştırma ayrıca diğer dindar bireyler ile birlikteliğin bireyin kendine yönelik değer algısını güçlendirebileceğini ve bireyin kendi yaşam tarzını kabul ve onaylanma sağlayabileceğini göstermiştir.⁴¹

5. YÖNTEM

Ölçme Araçları

Kişisel Bilgi Anketi

Kişisel bilgi anketi kısmında örneklem grubunun yaş, cinsiyet, sosyo-ekonomik durum, eğitim durumu, sigara, alkol kullanım oranı ve kişilik yapısı ile ilgili sorular bulunmaktadır.

Kendine Saygı Ölçeği (KSÖ)

Bogenç⁴² tarafından geliştirilen *Kendine Saygı Ölçeği* ergen ve yetişkin bireylerin kendinden hoşnut olma düzeyini ölçen likert tipi 20 maddeden oluşmaktadır. Maddelerin 15'i olumlu olup "her zaman" yanıtına '5' puan "hiçbir zaman" yanıtına 1 puanı verilir. 5 madde (3, 4, 6, 7 ve 12) ise ters yönde, "her zaman"a 1, "hiçbir zaman"a '5' puan verilir. Toplanan sayısal değerler ölçek puanını oluşturur. 20-100 arasında değişen puanların yüksek olması kendinden hoşnutluğa işaret etmektedir. Ölçek bireysel veya grup olarak uygulanabilir. Ölçeğin geliştirilmesi sürecinde konuyla ilgili yayın ve ölçekler incelenerek 25 olumlu, 25 olumsuz cümle yazılmıştır. Bunlar, bir uzman grubuna verilerek görüşleri ve önerileri alınmıştır. Bazı maddelerin ifadeleri değiştirilmiş, bazıları çıkartılmıştır. Ortaya çıkan deneme formu ile uygulamaya geçilmiştir. Yaşları 12-20 arasında Ankara'daki iki ayrı lisede okuyan toplam 233 öğrenciyle yapılan anketten elde edilen ölçek puanları 99 ile 49 arasında değişmiş, ortalama 79.30 ile standart sapma 10.17 değerinde bulunmuştur. Ölçeğin güvenilirliği ile ilgili olarak iç tutarlığı için Cronbach's Alfa değeri .81 olarak bulunmuştur. Test-tekrar test güvenilirliği ise 15 gün arayla iki uygulamadan çıkan korelasyon katsayısı .84 olmuştur. Kapsam geçerliği için üç uzmanın görüşüne sunulan ölçek maddelerinin kendisine saygıyı temsil ettiği anlaşılmıştır. Yapı geçerliği için temel bileşenler tekniğiyle uygulanan faktör analizinde faktör yükü .30'un üzerindeki 20 madde tekrar analiz edilmiştir. Tek faktörde toplanan maddelerin faktör yükü .35 ile .61 arasında bulunmuş; varyansın %36.3'ünü açıkladığı görülmüştür. Madde toplam puan korelasyonları .31 ile .50 arasında belirlenmiştir. Ayırt edici geçerliğin ise, Normal ergen öğrencilerle (n=85) depresif ergenlerin (n=85) ölçek ortalamaları karşılaştırılarak normallerin depresiflerden .001 anlam düzeyinde daha yüksek olduğu saptanmıştır.⁴³

Dini Şuur Ölçeği

Toplam 21 maddeden oluşan *Dini Şuur Ölçeği* Seyhan tarafından Anadolu kültüründeki dini hayat ve maneviyatı ölçmek amacıyla geliştirilmiştir. Dini Şuur Ölçeği'nin amacı Müslüman bireylerin kendi inandıkları dinlerinin inanç, anlam ve davranışlarına ne kadar karşılık verdiklerini ve ne kadar bilinçlilik/farkındalık içinde olduklarını tespit etmektir. Ölçek çocukluk dönemi hariç ergenlik ve sonrası dönemlerdeki bireylere uygulanabilmektedir. Ölçek

⁴¹ Christopher G. Ellison, Jeffrey S. Levin, "The Religion-Health Connection: Evidence, Theory, and Future Directions", *Health Education & Behavior*, Vol. 25 (6), s.707.

⁴² Atlas Bogenç, "Kendine Saygı Ölçeği" *Rehberlik ve Psikolojik Danışmada Kullanılan Ölçme Araçları ve Programlar Dizisi 1*, Ed: Y. Kuzgun ve F. Bacanlı, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara 2005, 143-151.

⁴³ Necla Öner, *Türkiye'de Kullanılan Psikolojik Testlerden Örnekler*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul 2012, ss.619-620; Yıldız Kuzgun, Feride Bacanlı, *Rehberlik ve Psikolojik Danışmada Kullanılan Ölçme Araçları ve Programlar Dizisi 1*, Nobel Yayınları, Ankara 2005, ss. 143-153.

GENÇLERDE ÖZSAYGI-DİNDARLIK İLİŞKİSİ

test-tekrar-test yöntemi ile geliştirilmiş, aynı öğrenci grubuna üç hafta ara ile uygulanmış ve açımlayıcı faktör analizine tabi tutulmuştur. Açımlayıcı faktör analizinde üç boyutlu olarak belirlenen ölçeğin alt boyutları şunlardır: “Değer” alt boyutu, “Bilinç” alt boyutu ve “Davranış” alt boyutudur. Ölçeğin açıkladığı toplam varyans oranı %54,362’dir. Bu alt boyutların kendi aralarındaki ilişki yeterli oranda olup Cronbach’s Alfa kat sayısı ise .928’dir. Ölçek doğrulayıcı faktör analizine tabi tutulduğunda ise Ki-Kare değerinin (CMIN=351,75; N=225; sd=184; p=0,000) anlamlı olduğu görülmüş ve uyum indeks değerleri ise RMSEA=.056, CFI=.97; IFI=.922; GFI=.872; SMRM=.051; TLI=.910 olarak bulunmuştur. Dini Şuur Ölçeği’nin açımlayıcı ve doğrulayıcı faktör analizleri istatistiki açıdan kabul edilebilir düzeyde çıkmıştır. Buna göre ölçeğin hem teorik hem de istatistiksel açıdan kullanılmaya elverişli olduğu sonucuna ulaşılmaktadır.⁴⁴

Dini Şuur Ölçeği’nin maddelerinin puanlamasında likert tipi beşli bir derecelendirme kullanılmıştır. Buna göre ölçekte yer alan maddelerin ne kadar uygun olup olmadığı “1= hiç katılmıyorum”, “2=az katılıyorum”, “3=orta düzeyde katılıyorum”, “4=çok katılıyorum”, “5=tamamen katılıyorum” şeklinde beş seçenek ile sunulmuştur.⁴⁵

İçsel Dini Motivasyon Ölçeği

İçsel Dini Motivasyon Ölçeği, Dean Hoge tarafından geliştirilmiş ve Karaca tarafından standardizasyonu yapılarak Türkiye’ye uyarlanmıştır. 10 maddeden oluşan içsel dinî motivasyon ölçeğinin 7 maddesi “*dinî inançlarım hayata bakış açımı belirler*” maddesinde olduğu gibi olumlu cümle yapısında, diğer 3 madde ise “*ahlaki bir hayat yaşadığım sürece neye inandığım o kadar önemli değil*” maddesinde olduğu gibi (manaca) olumsuz cümle yapısında ifade edilmiştir. Ölçekte 5 dereceli likert formatı kullanılarak (hiç katılmıyorum, katılmıyorum, kararsızım, katılıyorum, tamamen katılıyorum) 1’den 5’e kadar, zayıftan kuvvetliye doğru puanlama yapılmıştır. Puanlamada, ölçeğe olumsuz cümle yapısında yerleştirilen maddelerin puanları ters çevrilmiştir. Yani bu yapıdaki maddeler puanlanırken, 5 ağırlık değerinde olanlar 1’e, 1 ağırlık değerindekiler ise 5’e dönüştürülmüştür. İçsel dini motivasyon ölçeğinden alınabilecek en düşük puan 10 en yüksek puan ise 50’dir.⁴⁶ Türkçe’ye çevrilen ölçeğin güvenirlik analizlerinde, homojenlik endeks ve yarıya bölme tekniklerinden istifade edilmiştir. Ölçeğin geçerliği ise, yapı geçerlik tekniklerinden faktör analizi ve iç tutarlılık teknikleri kriter alınarak hesaplanmıştır. *İçsel Dini Motivasyon Ölçeği*’ni oluşturan maddeler yarıya bölme tekniği ile analiz edildiğinde, iki yarım ölçek arasındaki korelasyon katsayısı .76 olarak hesaplanmıştır. Ölçeğin içsel tutarlılık ölçütü olan Cronbach’s Alfa katsayısının .84 olduğu tespit edilmiştir. Ölçeğin geçerliliğini saptamak amacıyla yapılan faktör analizi sonucunda biri hariç ölçek maddelerinin tamamının aynı faktörde kümelendiği görülmüştür. Ölçek maddelerinin iç tutarlılığı tespit etmek için korelasyon katsayıları hesaplanmış ve ölçek maddelerinin tamamının aynı yönde (pozitif) ayrıştılar saptanmıştır.⁴⁷

Problem

⁴⁴ Beyazıt Yaşar Seyhan, “Dini Şuur Ölçeği: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması”, *EKEV Akademi Dergisi*, Yıl: 19 Sayı: 61 (Kış 2015), s.399.

⁴⁵ Seyhan, “Dini Şuur Ölçeği: Geçerlik Ve Güvenirlik Çalışması”, s.406.

⁴⁶ Faruk Karaca, “Din Psikolojisinde Metot Sorunu ve Bir Dindarlık Ölçeğinin Türk Toplumuna Standardizasyonu”, *EKEV Akademi Dergisi*, 3(1), Bahar 2001, s.196.

⁴⁷ Karaca, ss.198-199.

Bu araştırmada genç bireylerde dindarlık özsaygı ilişkisi temel problem olarak ele alınmaktadır. Bu bağlamda demografik değişkenler ve dindarlık alt boyutları ve toplam dindarlık düzeyleri bağımsız değişkenler olarak alınmış, bu etkenlerin özsaygı üzerindeki etkileri incelenmiştir.

Hipotezler

Araştırma hipotezlerimiz iki kısma ayrılmaktadır. Birinci kısımdaki hipotezlerimiz, demografik değişkenler ile dindarlık ve özsaygı arasındaki ilişkiler üzerine odaklanırken, ikinci kısım hipotezlerimiz özsaygı ile dindarlık arasındaki ilişkiler üzerinde durmaktadır.

Birinci kısım hipotezlerimiz şunlardır: *1. Yaş arttıkça özsaygı, dini değer, dini bilinç, dini davranış ve genel dindarlık artar, 2. Bayanların dini değer düzeyleri erkeklerinkinden daha yüksektir, 3. Zenginlerin özsaygıları fakirlerinkinden daha yüksektir, dini şuur düzeyleri ise daha düşüktür, 4 Eğitim düzeyi arttıkça özsaygı ve dindarlık artar, 5. İçsel dini motivasyonu ve dini şuru yüksek bireyler daha az sigara ve alkol kullanırlar.*

Araştırmanın temel problemi ile ilgili hipotezimiz ise: *İçsel dini motivasyon, dini değer, dini bilinç, dini davranış ve dini şuur arttıkça özsaygı artar.*

Evren ve Örneklem

Araştırmamızın örneklemini Trabzon il sınırları içerisinde Milli Eğitime Bağlı çeşitli liselerde öğrenim görmekte olan öğrenciler ile Karadeniz Teknik Üniversitesi'nde İlahiyat Fakültesinde öğrenim görmekte olan toplam 485 kişidir.

Sınırlılıklar

Araştırmamızın temel sınırlılıkları şunlardır.

1. Örneklemimiz çoğunluğu üniversite öğrenimi görmekte olan, benzer yaş ve sosyo-ekonomik düzeye sahip bireylerden oluştuğu ve örneklem sayısı (485) sınırlı olduğu için araştırmadan elde edilen sonuçlar genellenemez. Aynı konuda yapılacak başka araştırmalarda farklı sonuçlar elde edilebilir.

2. Çalışma boylamsal değil kesitseldir. Bu nedenle sonuçlar verilerin elde edildiği mekan ve zamana göre değerlendirilmelidir.

3. Araştırma verileri bağlanma biçimi ve dindarlığını ölçme için kullanılan araçların geçerlilik ve güvenilirlik düzeyi ile sınırlıdır. Ayrıca araştırma örneklemin ölçek sorularını anlama düzeyi ve gerçek kanaatlerini ankete yansıtıp yansıtma durumu ile sınırlıdır.

Verilerin Analizi

Anket verilerinin girilmesi ve istatistik analizinde SPSS (v22) programı kullanılmıştır. Öncelikle örneklerin demografik değişkenlere göre yüzdeleri hesaplanmış, daha sonra demografik değişkenlerle dindarlık alt boyutları ve toplamı, bağlanma biçimleri ile dindarlık alt boyutları arasındaki ilişkiler incelenmiştir. İstatistik işlemler için, frekans, t-testi, tek yönlü Anova ve korelasyonlara bakılmıştır. Anlamli olan veya önemli görülen ilişkilere yer verilmiştir.

Bulgular

Demografik Değişkenlere Göre Örneklem Grubunun Özellikleri

Yaş: 379 kişi (%78.1) 16-21 arası yaş grubunda; 106 kişi ise (%21.9) 22-39 yaş grubunda yer almaktadır.

GENÇLERDE ÖZSAYGI-DINDARLIK İLİŞKİSİ

Cinsiyet: 195 kişi (%40.2) erkek, 290 kişi (%59.8) bayandır.

Sosyo-Ekonomik Durumu: 28 kişi (%5.8) düşük, 432 kişi (%89.1) orta, 25 kişi (%5.2) ise yüksektir.

Eğitim Seviyesi: 343 kişi (%70.7) lise ve dengi okul, 142 kişi (%29.3) ise yüksek okul/üniversite.

Sigara Kullanımı: 42 kişi (%8.7) sık sık, 32 kişi (%6.6) ara sıra, 39 kişi (%8.0) nadiren ve 372 kişi ise (%76.7) hiç sigara kullanmamaktadır.

Alkol Kullanımı: 6 kişi (%1.2) sık sık, 15 kişi (%3.1) ara sıra, 18 kişi (%3.7) nadiren ve 446 kişi ise (%92.0) hiç alkol kullanmamaktadır.

Kişilik Yapısı: 215 kişi (%44.3) içedönük, 267 (%55.1) dışadönüktür.

Demografik Değişkenlere Göre Özsaygi ve Dindarlık Düzeyleri

1. Yaş Gruplarına Göre Özsaygi Düzeyleri

Tablo 1: Yaş Gruplarına Göre Özsaygi Düzeyleri

Özsaygi	Yaş Grupları	N	%	\bar{X}	SS
	16-21	379	78.1	79.67	9.76
22-39	106	21.9	76.79	9.56	
		t=2.693	df=483	p=.007	

Tablo 1'deki verilere göre 16-21 yaş grubunun özsaygi skoru $\bar{X}=79.67$ iken 22-39 yaş grubunun özsaygi skoru $\bar{X}=76.79$ 'dur. T-testi sonucunda 16-21 yaş grubunun özsaygi düzeyinin 22-39 yaş grubundan anlamlı derecede yüksek olduğu tespit edilmiştir ($t_{0.05:483}=2.693$, $p=.007$, $p<.05$). Böylece “yaş arttıkça özsaygi artar” şeklindeki hipotezimiz doğrulanmamış bulunmaktadır. Yaşın artmasına paralel olarak genellikle özsaygiyi olumlu olarak etkileyen sosyo-ekonomik durumda ve dindarlıkta artış meydana gelmektedir. Araştırmamız eğitime devam eden lise ve üniversite öğrencileri üzerinde yapıldığından ve yaş grupları nispeten bir birine yakın olduğundan dolayı böyle bir sonuç çıkmış olabilir. Yapıcı'nın Çukurova Üniversitesi'nde öğrenim gören 634 öğrenci üzerinde yaptığı araştırmada ise yaş arttıkça özsayginın anlamlı şekilde artmakta olduğu tespit edilmiştir.⁴⁸

İkbal ve arkadaşlarının Pakistan'da yaşayan azınlık durumundaki Hindu ve Hristiyan ergenlerle, çoğunluğu oluşturan Müslüman ergenlerin özsaygılarının karşılaştırılması amacıyla yaptıkları araştırmada azınlık durumunda olan Hindu ve Hristiyan ergenlerin çoğunluğu oluşturan Müslüman ergenlerden daha düşük özsaygiya sahip oldukları tespit edilmiştir. Araştırmacılar bu sonucu azınlık dini gruplarından ergenlerin kendilerini çoğunluğu oluşturan Müslüman akranlarından daha düşük seviyede sosyal statüye sahip olarak görmeleri ile ilişkilendirmişleridir.⁴⁹ Topuz'un dindarlık tipolojileri ile benlik saygısı ilişkisi üzerine yaptığı araştırmada ise yetişkin bireylerde dindarlığın benlik saygısını olumlu etkilediği tespit edilmiştir. Araştırmada ayrıca, inançsızlık ile dindarlık arasında anlam derecesine ulaşmayan

⁴⁸ Asım Yapıcı, *Ruh Sağlığı ve Din*, Karahan Kitabevi, Adana 2007, s.200.

⁴⁹ Shahid Iqbal, Riaz Ahmad, Nadia Ayub, “Self-Esteem: A Comparative Study of Adolescents from Mainstream and Minority Religious Groups in Pakistan”, *J Immigrant Minority Health* (2013) 15, s.52.

negatif ilişki, tahkiki dindarlık ile benlik saygısı arasında pozitif yönlü anlamlı ilişki tespit edilmiştir.⁵⁰

Tablo 2: Yaş Gruplarına Göre Dini Bilinç Düzeyleri

Dini Bilinç	Yaş Grupları	N	%	\bar{X}	SS
	16-21	379	78.1	26.40	5.70
22-39	106	21.9	28.17	4.71	
t=-2.942 df=483 p=.007					

Tablo 2’deki verilere göre 16-21 yaş grubunun dini bilinç skoru \bar{X} =26.40 iken 22-39 yaş grubunun dini bilinç skoru \bar{X} =28.17’dir. T-testi sonucunda 22-39 yaş grubunun dini bilinç düzeyinin 16-21 yaş grubundan anlamlı derecede yüksek olduğu tespit edilmiştir ($t_{0.05:453}=-2.942$, $p=.007$, $p<.05$). Böylece “yaş arttıkça dini bilinç artar” şeklindeki hipotezimiz doğrulanmış bulunmaktadır.

Araştırmamızda yaş arttıkça dini bilincin artmakta olduğu görülmektedir. Bilinci insanın kendinin farkında olma becerisi, dini bilinci ise bireyin kendi manevi durumuna ilişkin farkındalığı olarak tanımlayabiliriz. Dini bilincin en düşük çıktığı 16-21 yaş aralığı ergenlik dönemine denk gelmektedir. Ergenlik, genel olarak pek çok araştırma sonucuna göre çocukluk dönemi hariç tutulduğunda dindarlığın en düşük olduğu dönemdir.⁵¹ Bunun nedenleri arasında, eğitim çağında olmalarından dolayı dini aktivitelere zaman ayıramamaları, ergenlerin güçlü içgüdüsel/hormonal eğilimler ile dinin emir yasakları arasında içsel bir çatışma yaşamları ve dinden uzaklaşarak bu içsel çatışmanın neden olduğu rahatsızlıktan kurtulmak istemeleri, ergenlik döneminde artan şüphe ve sorgulamalardan dinin de nasibini alması sayılabilir. Dini bilincin nispeten daha yüksek çıktığı 22-39 yaşları ise yetişkinlik döneminde denk gelmektedir. Dindarlık ve yaş ilişkisi üzerine yapılan araştırmalarda ortaya çıkan genel sonuç yaş arttıkça dindarlığın arttığıdır. Örneğin Mehmetoğlu⁵² ve Uysal’ın⁵³ araştırmalarında 40 yaş üstü grup en yüksek dini inanca sahip çıkmıştır. Argyle ve Hallahmi’nin⁵⁴ araştırmalarında örneklemin yaş grubu arttıkça Tanrı’ya inançta özellikle Ahirete inançta kesin bir artış tespit edilmiştir.

⁵⁰ İlhan Topuz, “Dindarlık Tipolojileri İle Benlik Saygısı Arasındaki İlişki: Yetişkinler Üzerine Bir Araştırma”, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı:30, Aralık 2013, s.139.

⁵¹ Ali Kala, *18-25 Yaş Grubu Gençlerin Dini Tutum Ve Davranışları (Kürtül Kasabası Örneği)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Din Sosyolojisi Bilim Dalı, Kayseri 2006, s.57; M. Vehpi Toktay, *Birecik’te Dini Hayat*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Din Sosyolojisi Bilim Dalı, Şanlıurfa 2006, ss.56,59; Rüyeyda Efdal Aydemir, *Dindarlık Ve Mutluluk İlişkisi (İlk Yetişkinlik Dönemi)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ondokuzmayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Samsun 2008, s.48.

⁵² A. Ulvi Mehmedoğlu, *Kişilik ve Din*, Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları, İstanbul 2004, s.133.

⁵³ Veysel Uysal, *Türkiye’de Dindarlık ve Kadın*, Çamlıca Yay., İstanbul 2003, s.138.

⁵⁴ Michael Argyle, Benjamin Beit-Hallahmi, *Yaş ve din*, (Çev. Abdurrahman Kurt), Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 4(4), Yıl:4, 1992, s.330.

GENÇLERDE ÖZSAYGI-DINDARLIK İLİŞKİSİ

Ayten⁵⁵, Akgül⁵⁶, Mutlu⁵⁷ ve Kala'nın⁵⁸ araştırmalarında da örneklemin yaş grubu arttıkça ibadetlere katılımın anlamlı şekilde arttığı görülmüştür. Dolayısıyla 22-39 yaş grubunun dini bilinç değerlerinin yüksek olmasındaki birinci etken yaş faktörüdür. Yetişkinlik döneminde dindarlığın ergenlikten nispeten daha yüksek olmasının diğer muhtemel nedenleri olarak; dini yaşantıyı olumsuz etkileyen güçlü içgüdüsel/hormonal baskıların azalma eğiliminde olması, yetişkinlik döneminde dini şüphe ve sorgulamaların azalması, bireysel dini düşüncenin gelişimi ve evlilik sayılabilir. Evlilik dindarlığı genel olarak pozitif olarak etkilemektedir. Buna neden olarak evli bireylerin evliliklerini devam ettirme ve çocuklarına iyi örnek olmak için daha kontrollü davranma ve dindar olma eğilimine girmeleri söylenebilir.

2. Cinsiyete Göre Dini Değer Düzeyleri

Tablo 3: Cinsiyete Göre Dini Değer Düzeyleri

Dini Değer	Cinsiyet	N	%	\bar{X}	ss
	Bayan		290	59.8	36.30
Erkek		195	40.2	35.73	5.03
		t=1.344	df=483	p=.005	

Tablo 3'teki verilere göre bayanların dini değer skoru $\bar{X}=36.30$ iken erkeklerin dini değer skoru $\bar{X}=35.73$ 'tür. T-testi sonucunda bayanların özsaygı düzeyinin erkeklerinkinden anlamlı derecede yüksek olduğu tespit edilmiştir ($t_{0.05;453}=1.344$, $p=.005$, $p<.05$). Böylece "*bayanların dini değer düzeyi erkeklerinkinden daha yüksektir*" şeklindeki hipotezimiz doğrulanmış bulunmaktadır.

Araştırmamızda içsel dini motivasyon ve dini şuur ölçeğinin dini bilinç, dini davranış boyutu skorları ile cinsiyet arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ayrışma görülmemiş, dini değer boyutunda ise bayanların lehine pozitif ilişki tespit edilmiştir. Bayanların yaratılış gereği daha duygusal ve itaatkâr yapıya sahibi olmaları dini değer skorları üzerinde etkili olmuş olabilir. Bununla birlikte ülkemizde cinsiyete göre dindarlık düzeylerinin incelendiği araştırmalarda belli bir cinsin lehine bir yığılma söz konusu değildir. Yapılan araştırmaların bazılarında

⁵⁵ Ali Ayten, *Kendini Gerçekleştirme ve Dindarlık İlişkisi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı, İstanbul 2004, s.86;

⁵⁶ Ömer Akgül, *Din Karşıtı Propaganda ve Dindarlık*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı, Din Psikolojisi Bilim Dalı İstanbul 2007, ss.94-95.

⁵⁷ Kerim Mutlu, *Sinop'ta Sosyo-Kültürel ve Dini Hayat (Gürcüler Örneği)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Din Sosyolojisi Bilim Dalı, Sivas 2007, s.97.

⁵⁸ Kala, s.57.

bayanlar⁵⁹, bazılarında ise erkekler⁶⁰ daha dindar çıkmakta bazı araştırmalarda⁶¹ ise dindarlık ile cinsiyet arasında anlamlı ilişki tespit edilememektedir.

3. Sosyo-Ekonomik Duruma Göre Özsayı ve Dindarlık Düzeyleri

Tablo 4: Sosyo-Ekonomik Duruma Göre Özsayı Düzeyleri

Özsayı	Sosyo-Ekonomik Durum	N	%	\bar{X}	ss	Düşük	Orta	Yüksek
	Düşük	28	5.8	76.64	10.26	-	-	*
Orta	432	89.1	78.86	.46	-	-	*	
Yüksek	25	5.2	84.84	2.07	*	*	-	
F _(2,482) =5.398 p=.005 p<.05								

Tablo 4'teki verilere göre sosyo-ekonomik durumu düşük olanların özsayı skoru \bar{X} =76.64, orta seviyede olanların \bar{X} =78.86, sosyo-ekonomik durumu yüksek olanların özsayı skoru ise \bar{X} =84.84'tür. Tek Yönlü Varyans Analizinde (ANOVA) sosyo-ekonomik durum ile özsayı arasında anlamlı farklılaşma tespit edilmiştir (F_{2,482}=5.398, p=.005, p<.05). Post-Hoc (Tukey HDS) analizi ise bu durumun sosyo-ekonomik durumu yüksek olanlar ile sosyo-ekonomik durumu düşük ve orta olanlar arasındaki farklılaşmadan kaynaklandığını göstermiştir. Elde edilen sonuçlara göre sosyo-ekonomik durumu düşükten yükseğe doğru değiştikçe örneklemin özsayı düzeyleri de anlamlı şekilde artmaktadır. Böylece, “*zenginlerin özsayıları fakirlerinden daha yüksektir*” şeklindeki hipotezimiz doğrulanmıştır.

Araştırmada sosyo-ekonomik durum yükseldikçe özsayının da yükseldiği tespit edilmiştir. Daha önce belirtildiği gibi sevgi, saygı, değer, alaka görme ve olumlu karşılaştırmaların özsayı üzerinde olumlu etkileri bulunmaktadır. Ekonomik durumu iyi olan bireylerin toplumda daha fazla sevgi, saygı, değer ve alaka görmeleri özsayılarına olumlu etki yapmaktadır. Ayrıca sosyo-ekonomik durumu iyi olan bireylerin mevcut durumlarının ideal hayat beklentilerini karşılaması, kendilerini hedeflerine ulaşmış olarak görmeleri ve diğerleri ile yaptıkları kıyaslamalarda kendilerini diğerlerinden daha üstün olarak algılamaları özsayılarının pozitif yönde etkilemiş olabilir.

⁵⁹ Mustafa Ulu, *Üniversite Gençliğinin Dini İnanış ve Davranışları*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Din Psikolojisi Bilim Dalı, Kayseri 2006, s.73; Meliha Çolak, *Orta Yaş Döneminin Psikolojik, Dini İnanış ve Davranış Özellikleri (Kayseri-Hacılar Örneği)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Din Psikolojisi Bilim Dalı, Kayseri 2006, s.70.

⁶⁰ Adeviye Şimşek, *Huzurevi Sakinlerinde Dini Yaşayış*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Adana 2006, s.54; Adem Şahin, *Yetiştirme Yurtlarındaki Gençlerin Dini Duygu, Düşünce, Tutum ve Davranışları Üzerine Bir Araştırma*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Din Sosyolojisi Bilim Dalı, Konya 1993, s.70,71.

⁶¹ Veyssel Uysal, *Din Psikolojisi Açısından Dini Tutum Davranış ve Şahsiyet Özellikleri*, İ.F.A.V. Yay., İstanbul 1996, s.122; Ali Akdoğan, *Geleneksel Toplumdan Modern Topluma Geçişte Dini Hayat, Rağbet Yay.*, İstanbul 2002, s.126; Zeynel Ahmet Öztürk, *İlköğretim Öğrencilerinde (4,5,6,7,8. Sınıflar) Dindarlık ve Kaygı Arasındaki İlişki*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Adana 2007, s.40.

GENÇLERDE ÖZSAYGI-DINDARLIK İLİŞKİSİ

Yapıcı'nın Çukurova Üniversitesi'nde öğrenim gören 634 öğrenci üzerinde yaptığı araştırmada da sosyo-ekonomik durum arttıkça özsaygının artmakta olduğu tespit edilmiştir.⁶²

Tablo 5: Sosyo-Ekonomik Duruma Göre Dini Şuur Düzeyleri

Dini Şuur	Sosyo-Ekonomik Durum	N	%	\bar{X}	ss	Düşük	Orta	Yüksek
	Düşük		28	5.8	84.57	9.06	-	-
Orta		432	89.1	82.76	11.05	-	-	*
Yüksek		25	5.2	77.32	10.81	*	*	-
$F_{(2,482)}=3.415$ $p=.034$ $p<.05$								

Tablo 5'teki verilere göre sosyo-ekonomik durumu düşük olanların dini şuur skoru $\bar{X}=84.57$, orta seviyede olanların $\bar{X}=82.76$, sosyo-ekonomik durumu yüksek olanların dini şuur skoru ise $\bar{X}=77.32$ 'dir. Tek Yönlü Varyans Analizinde (ANOVA) sosyo-ekonomik durum ile dini şuur arasında anlamlı farklılaşma tespit edilmiştir ($F_{2,482}=3.415$, $p=.034$, $p<.05$). Post-Hoc (Tukey HDS) analizi ise bu durumun sosyo-ekonomik durumu yüksek olanlar ile sosyo-ekonomik durumu düşük ve orta olanlar arasındaki farklılaşmadan kaynaklandığını göstermiştir. Elde edilen sonuçlara göre sosyo-ekonomik durumu düşükten yükseğe doğru değiştikçe örneklemin dini şuur düzeyleri de anlamlı şekilde azalmaktadır. Böylece, “*zenginlerin dini şuur düzeyleri fakirlerinkinden daha düşüktür*” şeklindeki hipotezimiz doğrulanmıştır.

Araştırmamızda sosyo-ekonomik duruma göre dini şuur düzeylerinin farklılaştığı tespit edilmiştir. İnsanoğlu zengin ve fiziksel olarak sağlıklı ve güçlü olduğunda sahip olduğu maddi imkânlarla aşırı güvenerek istediği her şeye sahip olabileceğini zan ederek, Allah'ın kulu ve her daim O'na muhtaç olduğunu unutabilmekte, kibirlenmekte, şımarmakta ve nefisini Tanrılaştırabilmektedir. Kibir ve şımarmak ise İslam'da yasaklanmıştır. Hz Muhammed de *kalbinde zerre kadar kibir bulunanların Cennete giremeyeceğini*⁶³ söylemiştir. Kur'an'da Kasas Suresi 76-81. ayetlerinde zenginliğiyle ün salmış Karun'un zenginliğini Allah'ın bir lütfu değil kendi çalışmasının bir sonucu olarak görmesi, azgınlık yapması, şımarması ve sonuçta sahip olduğu malı ve kendisini kurtaramayarak helak oluşu anlatılmaktadır. Araştırmada elde edilen sonuç diğer araştırmacıların bulgularıyla uyumluluk arz etmektedir. Genel olarak araştırmalarda sosyo-ekonomik durum arttıkça dindarlığın azaldığı tespit edilmektedir. Kula'nın⁶⁴, Ayten'in⁶⁵ ve Koç'un⁶⁶ araştırmalarında sosyo-ekonomik durum arttıkça dindarlığın azaldığı tespit edilmiştir. Son yıllarda dindar kesimin zenginleşmeye başlamasıyla

⁶² Yapıcı, s.199.

⁶³ Müslim, İman, 147.

⁶⁴ Naci Kula, *Gençlik Döneminde Kimlik ve Din, Gençlik Din ve Değerler Psikolojisi*, Editör: Hayati Hökelekli, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2002, s.42.

⁶⁵ Ayten, s.88.

⁶⁶ Mustafa Koç, “Demografik Özellikler ile Dindarlık Arasındaki İlişki: Yetişkinler Üzerine Ampirik Bir Araştırma”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 19(2), 2010, s.228.

birlikte zenginler arasında da dindarlığın artmakta olduğu gözlenmektedir. Kimter⁶⁷ ve Arslan'ın⁶⁸ araştırmalarında zenginlerin fakirlere nazaran daha yüksek dindarlık skorları elde ettiği görülmüştür.

Tablo 6: Eğitim Durumuna Göre Özsaygı Düzeyleri

Özsaygı	Eğitim Durumu	N	%	\bar{X}	ss
	Lise ve Dengi Okul	343	70.7	80.04	9.78
Yüksekokul/Üniversite	142	29.3	76.62	9.39	
t=3.537 df=483 p=.000					

Tablo 6'daki verilere göre lise ve dengi okullarda öğrenim görenlerin benlik saygısı skoru \bar{X} =80.04 iken yüksekokul/üniversite öğrencilerinin benlik saygısı skoru ise \bar{X} =76.62'dir. T-testi sonucunda lise ve dengi okullarda öğrenim görenlerin benlik saygısı düzeyinin yüksekokul/üniversite öğrencilerinin benlik saygısı düzeyinden anlamlı derecede yüksek olduğu tespit edilmiştir ($t_{0.05;453}=3.537$, $p=.000$, $p<.05$). Böylece “*eğitim düzeyi arttıkça benlik saygısı artar*” şeklindeki hipotezimiz doğrulanmamış bulunmaktadır.

Araştırmada eğitim düzeyi arttıkça benlik saygısının anlamlı bir şekilde azalmakta olduğu görülmektedir. Eğitim durumuna göre özsaygının farklılaşmasında bireylerin içinde bulunduğu gelişim dönemlerinin etkisinin olduğu düşünülmektedir. Ergenlik döneminde arkadaş çevresinin birey üzerindeki etkisi anne baba ve öğretmenin etkisinden daha fazladır. Arkadaşları tarafından kabul edilme, değer görme, sevilme ergenlik döneminde bulunan lise öğrencilerinin özsaygıları üzerinde pozitif etki yapmış olabilir. Bununla birlikte örneklemin yaş grupları bir birine yakın olduğundan ötürü bu konuda daha geniş yaş aralığını ve eğitim seviyelerini kapsayan araştırmalarda daha farklı sonuçlar elde edilebilir. Oğuz'un 157 genç bireyler üzerinde yaptığı araştırmada babanın eğitim düzeyinin genç bireylerin benlik saygısı üzerinde anlamlı bir farklılaşmaya neden olmadığı tespit edilmiştir.⁶⁹ Ünlü'nün ebeveyni boşanmış genç bireyler üzerinde yaptığı araştırmada da eğitim düzeyindeki farklılaşma ile benlik saygısı arasında anlamlı bir ilişki görülmemiştir.⁷⁰

Tablo 7: Eğitim Durumuna Göre İçsel Dini Motivasyon Düzeyleri

İçsel Dini Motivasyon	Eğitim Durumu	N	%	\bar{X}	ss
	Lise ve Dengi Okul	343	70.7	41.38	5.30

⁶⁷ Nurten Kimter, *Dini İnanç, İbadet ve Duanın Umutsuzlukla İlişkisi Üzerine*, Gençlik Din ve Değerler Psikolojisi, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2002, s.200.

⁶⁸ Hasan Arslan, *Ekonomik Kalkınmada Dinsel Tutum ve Davranışların Çift Yönlü Rolü* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, İzmir 2008, s.109.

⁶⁹ Nihat Oğuz, *Genç Yetişkinlerde Anne Baba Tutumu, Anksiyete ve Benlik Saygısı İlişkisi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Klinik Psikoloji Anabilim Dalı, İstanbul 2016, s.41.

⁷⁰ Fatma Ünlü, *Ebeveyni Boşanmış Bireylede Benlik Saygısı, Yalnızlık Ve Bağlanma Stilleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Haliç Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Psikoloji Anabilim Dalı Uygulamalı Psikoloji Yüksek Lisans Programı, İstanbul 2015, s.38.

GENÇLERDE ÖZSAYGI-DINDARLIK İLİŞKİSİ

	Yüksekokul/Üniversite	142	29.3	42.42	5.10
		t=-2.002	df=483	p=.046	

Tablo 7'deki verilere göre lise ve dengi okullarda öğrenim görenlerin içsel dini motivasyon skoru $\bar{X}=41.38$ iken yüksekokul/üniversite öğrencilerinin içsel dini motivasyon skoru ise $\bar{X}=42.42$ 'dir. T-testi sonucunda yüksekokul/üniversite öğrencilerinin içsel dini motivasyonunun lise ve dengi okullarda öğrenim görenlerinkinden anlamlı derecede yüksek olduğu tespit edilmiştir ($t_{0.05;453}=-2.002$, $p=.046$, $p<.05$). Böylece “*eğitim düzeyi arttıkça içsel dini motivasyon artar*” şeklindeki hipotezimiz doğrulanmış bulunmaktadır. Eğitim düzeyi arttıkça içsel dini motivasyonun anlamlı bir şekilde artmasının muhtemel nedeni yaş faktörüdür. Zira yapılan pek çok araştırmada yaş arttıkça dindarlığında artmakta olduğu tespit edilmiştir. İkincisi ise, örneklemin eğitim seviyesinin artmasına paralel olarak dini bilgi seviyesi de artmaktadır. Bu durum üniversite öğrencilerinin içsel dini motivasyonlarının lise öğrencilerinininkinden daha fazla olması üzerinde etkili olmuş olabilir. Baynal'ın 300 yetişkin birey üzerinde yaptığı araştırmada ise örneklemin eğitim düzeyi arttıkça dindarlığın düştüğü tespit edilmiştir.⁷¹

Tablo 8: Sigara Kullanımına göre İçsel Dini Motivasyon Düzeyleri

İçsel Dini Motivasyon	Sigara Kullanımı	N	%	\bar{X}	ss	Sık sık	Ara sıra	Nadiren	Hiç
	Sık sık		42	8.7	39.64	6.34	-	-	-
Ara sıra		32	6.6	39.28	5.82	-	-	-	*
Nadiren		39	8.0	41.15	5.56	-	-	-	-
Hiç		372	76.7	42.18	4.94	*	*	-	-
$F_{(3;481)}=5.742$ $p=.001$ $p<.05$									

Tablo 8'deki verilere göre sık sık sigara kullananların içsel dini motivasyon skoru $\bar{X}=39.64$, (ara sıra $\bar{X}=39.28$; nadiren $\bar{X}=41.15$) hiç sigara kullanmayanların içsel dini motivasyon skoru ise $\bar{X}=42.18$ 'dir. Tek Yönlü Varyans Analizinde (ANOVA) sigara kullanım sıklığı ile içsel dini motivasyon arasında anlamlı farklılaşma tespit edilmiştir ($F_{3;481}=5.742$, $p=.001$, $p<.05$). Post-Hoc (Tukey HDS) analizi ise bu durumun sık sık ve ara sıra sigara kullananlar ile hiç sigara kullanmayanlar arasındaki farklılaşmadan kaynaklandığını göstermiştir. Elde edilen sonuçlara göre içsel dini motivasyon arttıkça sigara kullanımı anlamlı şekilde azalmaktadır. Böylece, “*içsel dini motivasyonu yüksek bireyler daha az sigara kullanırlar*” şeklindeki hipotezimiz doğrulanmıştır.

Tablo 9: Sigara Kullanımına göre Dini Şuur Düzeyleri

Dini Şuur	Sigara Kullanımı	N	%	\bar{X}	ss	Sık sık	Ara sıra	Nadiren	Hiç
	Sık sık		42	8.7	76.92	13.36	-	-	-

⁷¹ Fatma Baynal, “Yetişkinlerde Dindarlık ve Ruh Sağlığı İlişkinin Çeşitli Değişkenlere Göre İncelenmesi”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 4, Sayı: 1, 2015, s.216.

	Ara sıra	32	6.6	77.34	13.47	-	-	-	-
	Nadiren	39	8.0	80.35	11.57	-	-	-	-
	Hiç	372	76.7	83.91	10.04	*	-	-	-
		F _(3,481) =8.891		p=.000	p<.05				

Tablo 9'daki verilere göre sık sık sigara kullananların dini şuur skoru \bar{X} =76.92, (ara sıra \bar{X} =77.34; nadiren \bar{X} =80.35) hiç sigara kullanmayanların dini davranış skoru ise \bar{X} =83.91'dir. Tek Yönlü Varyans Analizinde (ANOVA) sigara kullanım sıklığı ile dini davranış arasında anlamlı farklılaşma tespit edilmiştir (F_{3,481}=8.891, p=.000, p<.05). Post-Hoc (Tamhane's T2) analizi ise bu durumun sık sık sigara kullananlar ile hiç sigara kullanmayanlar arasındaki farklılaşmadan kaynaklandığını göstermiştir. Elde edilen sonuçlara göre dini şuur arttıkça sigara kullanımı anlamlı şekilde azalmaktadır. Böylece, “*dini şuurunu yüksek bireyler daha az sigara kullanırlar*” şeklindeki hipotezimiz doğrulanmıştır.

Günümüzde sigaranın pek çok sağlık sorununa neden olduğu bilimsel olarak ispatlanmış durumdadır. Sigara cilt, kalp, beyin, damar, akciğer, göz, kemik hastalıklarına ve kansere neden olmaktadır. Sigara konusunda üç farklı dini görüş bulunmaktadır. Bir kısım İslam âlimleri naslarda bu konuda bir yasak olmadığı için sigara içmeyi mubah kabul ederken, başka âlimler mekruh kabul etmektedir. Bir kısım İslam âlimleri ise sigaranın sağlığa zararlı olması ve ekonomik yönden israfa neden olması nedeniyle haram kabul etmişlerdir. Günümüzde hâkim olan görüşe göre ise sigara hakkında naslarda bir yasak olmamakla birlikte, sağlığa zararlı olması, para israfına yol açması ve nafaka yükümlülüğünü yerine getirmeye engel olabilmesi dolayısıyla harama yakın mekruh olduğu görüşü hâkimdir.⁷² Böylece dinin sağlığın korunması, israftan kaçınma ve nafaka hakkındaki emirlerine itaat eden dindar bireyler sigara ve diğer bağımlılık yapıcı maddelerden uzak durma tutumu sergilemektedirler.

Tablo 10: Alkol Kullanımına göre İçsel Dini Motivasyon Düzeyleri

İçsel Dini Motivasyon	Alkol Kullanımı	N	%	\bar{X}	ss	Sık sık	Ara sıra	Nadiren	Hiç
	Sık sık		6	1.2	34.83	9.32	-	-	-
Ara sıra		15	3.1	36.93	9.75	-	-	-	*
Nadiren		18	3.7	39.00	6.30	-	-	-	-
Hiç		446	92.0	42.04	4.77	*	*	-	-
		F _(3,481) =10.308		p=.000	p<.05				

Tablo 10'daki verilere göre sık sık alkol kullananların içsel dini motivasyon skoru \bar{X} =34.83, (ara sıra \bar{X} =36.93; nadiren \bar{X} =39.00) hiç alkol kullanmayanların içsel dini motivasyon skoru ise \bar{X} =42.04'dir. Tek Yönlü Varyans Analizinde (ANOVA) alkol kullanım sıklığı ile içsel dini motivasyon arasında anlamlı farklılaşma tespit edilmiştir (F_{3,481}=10.308, p=.000, p<.05). Post-Hoc (Tukey HDS) analizi ise bu durumun sık sık ve ara sıra alkol kullananlar ile hiç alkol kullanmayanlar arasındaki farklılaşmadan kaynaklandığını

⁷² “Diyanet İşleri Başkanlığının Sigara Fetvası” <http://icmaiummet.blogcu.com/diyanet-isleri-baskanligininisigara-fetvasi/11482464> Erişim Tarihi: 1.10.2015

GENÇLERDE ÖZSAYGI-DİNDARLIK İLİŞKİSİ

göstermiştir. Elde edilen sonuçlara göre içsel dini motivasyon arttıkça alkol kullanımını anlamlı şekilde azalmaktadır. Böylece, “içsel dini motivasyonu yüksek bireyler daha az alkol kullanırlar” şeklindeki hipotezimiz doğrulanmıştır.

Tablo 11: Alkol Kullanımına göre Dini Şuur Düzeyleri

Dini Şuur	Alkol Kullanımı	N	%	\bar{X}	ss	Sık sık	Ara sıra	Nadiren	Hiç
	Sık sık	6	1.2	74.50	15.97	-	-	-	*
Ara sıra	15	3.1	74.33	20.24	-	-	-	-	
Nadiren	18	3.7	74.27	8.72	-	-	-	-	
Hiç	446	92.0	83.31	10.31	*	-	-	-	
F _(3,481) =8.335 p=.000 p<.05									

Tablo 11’deki verilere göre sık sık alkol kullananların dini şuur skoru \bar{X} =74.50, (ara sıra \bar{X} =74.33; nadiren \bar{X} =74.27) hiç alkol kullanmayanların dini davranış skoru ise \bar{X} =83.31’dir. Tek Yönlü Varyans Analizinde (ANOVA) alkol kullanım sıklığı ile dini davranış arasında anlamlı farklılaşma tespit edilmiştir (F_{3,481}=8.335, p=.000, p<.05). Post-Hoc (Tamhane’s T2) analizi ise bu durumun nadiren alkol kullananlar ile hiç alkol kullanmayanlar arasındaki farklılaşmadan kaynaklandığını göstermiştir. Elde edilen sonuçlara göre dini şuur arttıkça alkol kullanımını anlamlı şekilde azalmaktadır. Böylece, “dini şuur yüksek bireyler daha az alkol kullanırlar” şeklindeki hipotezimiz doğrulanmıştır.

Alkol bağımlılığa yol açan, mantıklı düşünme kabiliyetini sekteye uğratan, fiziksel, ruhsal, ekonomik ve sosyal pek çok zarara neden olan bir maddedir. Alkolün en fazla zarar verdiği organ beyindir. Alkol beynin mantıklı düşünme, karar verme ve hareket etme kabiliyetini bozar. Beyin hücrelerini öldürdüğü için zamanla beyinde küçülme ve erken bunamaya yol açar. Ayrıca alkol uyku bozukluğuna yol açar ve göze giden sinirleri tahrip ederek zamanla körlüğe kadar varabilecek hasarlara neden olur. Alkol mide ve yemek borusunu tahriş ederek, gastrit ve ülsera neden olur ve kanser riskini artırır. Kadınlarda adet düzensizliği erkeklerde iktidarsızlığa yol açar. Bu saydıklarımız alkolün sadece fiziksel zararlarıdır. Bunların dışında alkolün ekonomik, psikolojik, sosyal pek çok zararları bulunmaktadır.⁷³ Kur’an-ı Kerim’de “Ey iman edenler, şarap, kumar, dikili taşlar (putlar), fal ve şans okları, birer şeytan işi pisliktir. Bunlardan uzak durun ki kurtuluşa eresiniz. Şeytan içki ve kumar yoluyla ancak aranızda düşmanlık ve kin sokmak, sizi Allah’ı anmaktan ve namazdan alıkoymak ister. Artık (bunlardan) vazgeçtiniz değil mi?”⁷⁴ ayetlerinde içki içmek yasaklanmaktadır. Hz. Muhammed bir hadisinde “Allah içkiye, onu içene, dağıtana, satana, satın alana, üzümünü sıkana [îmal edene], kendisi için sıkıtırana, taşıyana ve kendisine taşınana ve parasını yiyene lânet etsin” buyurmuştur.⁷⁵ Alkolün psikolojik ve fiziksel sağlığa zararlı olmasının yanında

⁷³ “Alkolün Vücuda Verdiği Zararlar”, <http://www.alkolunzararlari.com/alkolun-vucuda-verdigi-zararlar.html>;
Erişim Tarihi: 01.10.2015

⁷⁴ 5. Maide, 90-91.

⁷⁵ Tirmizi, Büyü, 58.

dinen de yasaklanmış olması dinin bu konudaki emirlerine itaat bireylerde alkolden uzak durma tutumunun gelişmesine yol açmaktadır.

Tablo 12: Kişilik Yapısına Göre Özsaygı Düzeyleri

Özsaygı	Kişilik Yapısı	N	%	\bar{X}	ss
	İçedönük	215	44.3	75.99	9.55
Dışadönük	267	55.1	81.56	9.27	
t=-6.461 df=480 p=.000					

Tablo 12’deki verilere göre içedönüklerin özsaygı skoru $\bar{X}=75.99$ iken dışadönüklerin özsaygı skoru $\bar{X}=81.56$ ’dır. T-testi sonucunda dışadönüklerin özsaygı düzeyinin içedönüklerden anlamlı derecede yüksek olduğu tespit edilmiştir ($t_{0.05:480}=-6.461$, $p=.000$, $p<.05$). Böylece “*dışadönüklerin dini özsaygısı içedönüklerden daha yüksektir*” şeklindeki hipotezimiz doğrulanmış bulunmaktadır. Dışa dönükler girişken ve arkadaş edinmeye eğilimli, insanlarla ile birlikte olmaktan zevk alan, enerji dolu ve sıklıkla pozitif duygular tecrübe eden bireylerdir. Dışa dönüklerin girişken, cana yakın olmaları onların diğerleri tarafından daha fazla sevgi, saygı, ilgi ve değer görmelerine yol açmaktadır. Bu ise dışadönüklerin özsaygıları üzerinde olumlu etki yapabilmektedir.

4. Özsaygı ve Dindarlık İlişkileri

Tablo 13. Özsaygı ile İçsel Dini Motivasyon ve Dini Şuur Arasındaki Korelasyon İlişkileri

	Özsaygı	İçsel Dini Motivasyon	Dini Değer	Dini Bilinç	Dini Davranış	Dini Şuur
Özsaygı	1	.107*	.155**	.118**	.149**	.164**

Not: Yanında tek yıldız olanlar 0.05 düzeyinde, çift yıldız olanlar ise 0.01 düzeyinde anlamlıdır.

Tablo 13’te görüldüğü gibi, araştırmaya katılan örneklem grubunun özsaygı düzeyleri ile içsel dini motivasyon ($r=.107$ $p<.001$), Dini Değer ($r=.155$ $p<.001$), Dini Bilinç ($r=.118$ $p<.001$) ve Dini Şuur ile ($r=.164$ $p<.001$) pozitif yönde anlamlı ilişki gösterdiği görülmektedir.

Tablo 14: İçsel Dini Motivasyona Göre Özsaygı Düzeyleri

İçsel Dini Motivasyon	Özsaygı	N	%	\bar{X}	ss
	Düşük	79	16.3	76.25	11.80
Yüksek	75	15.5	80.48	7.97	

GENÇLERDE ÖZSAYGI-DİNDARLIK İLİŞKİSİ

	t=-2.589 df=152 p=.010
--	------------------------

Tablo 14'teki verilere göre içsel dini motivasyonu düşük bireylerin özsaygı skoru $\bar{X}=76.25$ iken içsel dini motivasyonu yüksek bireylerin özsaygı skoru $\bar{X}=80.48$ 'dir. T-testi sonucunda içsel dini motivasyonu yüksek bireylerin özsaygı düzeyinin içsel dini motivasyonu düşük olanlardan anlamlı derecede yüksek olduğu tespit edilmiştir ($t_{0.05:152}=-2.589$, $p=.010$, $p<.05$). Böylece “*içsel dini motivasyon arttıkça özsaygı artar*” şeklindeki hipotezimiz doğrulanmış bulunmaktadır.

İçsel Dini Motivasyon dine baskı, zorlama veya dünyevi bir menfaat gözetmeksizin içselleştirilmiş şekilde bağlanma ve dini yaşantıya aktarma anlamına gelmektedir. Din, bireyin psikolojik ve fizyolojik sağlığına ve mutluluğuna katkı sağlamaktadır. Ancak dinin sağladığı faydalardan istifade edebilme dine bağlanma düzeyi ve yapısı ile ilişkilidir. Yani bireyin dine bağlanma düzeyi arttıkça onun sağladığı faydalardan da istifade etme oranı artmaktadır. Araştırmamızda içsel dini motivasyonu yüksek bireylerin dine olan bağlılıkları sayesinde sevgi, saygı, değer, güven, disiplin gibi pozitif duygu ve davranışlar kazanmaları özsaygılarının yüksek çıkmasında etkili olmuş olabilir.

Tokur tarafından Atatürk Üniversitesinden öğrenim görmekte olan 397 üniversite öğrencisi üzerinde yaptığı araştırmada özsaygı ile içsel dini motivasyon arasında anlamlı ilişkiler tespit edilmiştir.⁷⁶ Koç'un Bursa'da ikamet eden değişik meslek gruplarından 600 yetişkin birey üzerinde yaptığı araştırmada da benzer şekilde iç güdümlü dindarlık ile özsaygı arasında güçlü anlamlı ilişki tespit edilmiştir.⁷⁷

Baynal'ın 300 yetişkin birey üzerinde yaptığı araştırmada da benzer şekilde dindarlık ile özsaygı arasında anlamlı pozitif ilişki tespit edilmiştir.⁷⁸

Tablo 15: Dini Değer Yapısına Göre Özsaygı Düzeyleri

Dini Değer	Özsaygı	N	%	\bar{X}	ss
Düşük		77	15.9	75.38	11.39
Yüksek		184	37.9	81.03	9.39
t=-4.149 df=259 p=.000					

Tablo 15'teki verilere göre dini değer düzeyi düşük olan bireylerin özsaygı skoru $\bar{X}=75.38$ iken dini değer düzeyi yüksek olan bireylerin özsaygı skoru $\bar{X}=81.03$ 'tür. T-testi sonucunda dini değer düzeyi yüksek olanların özsaygı düzeyinin dini değer düzeyi düşük olanlardan anlamlı derecede yüksek olduğu tespit edilmiştir ($t_{0.05:259}=-4.149$, $p=.000$, $p<.05$). Böylece “*dini değer arttıkça özsaygı artar*” şeklindeki hipotezimiz doğrulanmış bulunmaktadır.

Doğruluk, dürüstlük, adalet, sabır, sevgi, saygı ve ilgi vb. dini değerler özsaygıyı etkileyen önemli faktörlerdendir. Araştırmalarda genel olarak değer verilen, sevilen çocukların sevgi ve değer görmeyen çocuklardan daha yüksek özsaygıya sahip oldukları tespit edilmektedir. İslam sadece insanlara değil, hayvanlara bitkilere de değer verilmesi ve

⁷⁶ Behlül Tokur, “İçsel Dinî Motivasyon Ve Özsaygı İlişkisi Üzerine Bir Araştırma”, *EKEV Akademi Dergisi* Yıl: 20 Sayı: 66 (Bahar 2016) s.169.

⁷⁷ Mustafa Koç, “Dindarlık İle Benlik Saygısı Arasındaki İlişki: Yetişkinler Üzerine Ampirik Bir Araştırma”, T.C. Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi Cilt: 18, Sayı: 1,2009, s.482.

⁷⁸ Baynal, s.223.

korunmasını tavsiye etmiştir. Kur'an-ı Kerim'de Allah Teâlâ “*Kim -bir cana veya yeryüzünde bozgunculuk çıkarmaya karşılık olmaksızın bir insanı öldürürse, bütün insanları öldürmüş gibi olur. Her kim bir hayatı kurtarırsa bütün insanları kurtarmış gibi olur*”⁷⁹ buyurarak insan hayatına değer verilmesini tavsiye etmektedir. Dini değer düzeyi yüksek olan bireyler insan ilişkilerinde daha kontrollü olmakta, sevmekte, sevilmede, saygı görmekte bu gibi pozitif durumların bir sonucu olarak yüksek özsaygı sahibi olmaktadır.

Matrouk'un Kuveyt'te yaşanan genç bireyler üzerinde yaptığı araştırmada dini/manevi değerler ile genel saygı ve hem cins akran ilişkileri arasında pozitif ilişki tespit edilmiştir. Araştırmada ayrıca fiziksel görünüm ile özsaygı arasında pozitif ilişki tespit edilmiştir.⁸⁰ Davis ve Kiang'ın Asya kökenli Amerikalı gençler üzerinde yaptıkları araştırmada dini kimliğin yüksek özsaygı, yüksek pozitif etki, hayata anlam verme ve azalmış depresyon belirtileriyle anlamlı şekilde ilişkili olduğu tespit edilmiştir.⁸¹ Khaledian ve arkadaşlarının 90 bağımlı birey üzerinde yaptıkları araştırmada İslami öğretilerde vurgulanan maneviyat temelli terapinin bağımlı bireylerde özsaygı ve zihinsel sağlığı geliştirdiği tespit edilmiştir.⁸²

Tablo 16: Dini Bilinç Yapısına Göre Özsaygı Düzeyleri

	Özsaygı	N	%	\bar{X}	ss
Dini Bilinç	Düşük	101	20.8	78.05	10.36
	Yüksek	100	20.6	81.35	9.52
t=-2.342 df=199 p=.020					

Tablo 16'daki verilere göre dini bilinç düzeyi düşük olan bireylerin özsaygı skoru $\bar{X}=78.05$ iken dini bilinç düzeyi yüksek olan bireylerin özsaygı skoru $\bar{X}=81.35$ 'tir. T-testi sonucunda dini bilinç düzeyi yüksek olanların özsaygı düzeyinin dini bilinç düzeyi düşük olanlardan anlamlı derecede yüksek olduğu tespit edilmiştir ($t_{0.05:199}=-2.342$, $p=.020$, $p<.05$). Böylece “*dini bilinç arttıkça özsaygı artar*” şeklindeki hipotezimiz doğrulanmış bulunmaktadır.

Bilinç diğer canlılardan farklı olarak insanın kendisinin farkında olma becerisi anlamına gelmektedir.⁸³ Dini bilinç ise bireyin kaderin üzerinde eşsiz kontrol sahibi olan bir Güce inanması ve bu inanç doğrultusunda kendi dini hayatının farkında olması, bilinçli dini davranışlarda bulunması anlamına gelmektedir.⁸⁴ Dini bilinç sahibi kişiler dünyevi işlerle uğraşırken Tanrı'yı, ahireti, yaptıklarının hesabını vereceğini sürekli olarak akılda tutar, manevi âleme dair farkındalıkları yüksek olur. Bu durum ise bireyi daha fazla kontrollü ve pozitif davranışlarda bulunmaya yöneltir. Örneğin kul hakkının Allah'ın affetmeyeceği bir günah

⁷⁹ 5. Maide, 32.

⁸⁰ Lujanin Al Matrouk, “The relationship between gender segregation in schools, self-esteem, spiritual values/religion, and peer relations in Kuwait”, *Near and Middle Eastern Journal of Research in Education*, 2016:3, ss.1,8.

⁸¹ Richard F. Davis, Lisa Kiang, “Religious Identity, Religious Participation, and Psychological Well-Being in Asian American Adolescents”, *J Youth Adolescence* (2016), 45, s.532.

⁸² Mohamad Khaledian, Malihe Pishvaei, Zahra Karami Baghteyfouni, Mahsid Smaeili, “Effect of Islamic-based spiritual therapy on self-esteem and mental health of addicts”, *Journal of Research & Health Social Development & Health Promotion Research Center*, Vol. 7, No. 2, Mar & Apr 2017, s.719.

⁸³ Budak, Psikoloji Sözlüğü, s.127

⁸⁴ James Bissett Pratt, *The Religious Consciousness*, Cosimo, Inc., New York 2006, s.5.

GENÇLERDE ÖZSAYGI-DİNDARLIK İLİŞKİSİ

olduğunu aklında tutarak diğer insanların hakkına girmez, eşi ve çocuklarının birer emanet ve imtihan vesilesi olarak gördüğü için onlara karşı sevgi, ilgisini eksik etmez, onlara değer verir. Böylece dini bilinç sahibi olma bireyi pozitif davranışlara yönelterek özsaygının artmasına katkı sağlamaktadır.

Mousavimoghadam ve arkadaşlarını üniversite eğitimi görmekte olan 200 Müslüman genç birey üzerinde dini yönelim tarzı ile özsaygı ilişkisini tespit için yapılan araştırmada dinin içten gelerek, samimiyetle yaşandığı içsel dini yönelim ile özsaygı arasında pozitif ilişki tespit edilmiştir. Dinin belli amaca ulaşmak için kullanıldığı dışsal dini yönelim ile özsaygı arasında ise negatif ilişki tespit edilmiştir. Buna göre bireyin içsel dini yönelimi arttıkça özsaygısının attığı sonucuna varılmıştır.⁸⁵ Blazek ve Besta'nın yaptıkları araştırmada da içsel dini yönelimin özsaygı ve hayata dair anlam duygusu ile ilişkili olduğu ve artan varoluşsal sorgulama ve dini açıklığın özsaygıyı güçlendirdiği tespit edilmiştir.⁸⁶

Tablo 17: Dini Davranış Yapısına Göre Özsaygı Düzeyleri

Dini Davranış	Özsaygı	N	%	\bar{X}	ss
	Düşük	96	19.8	76.68	11.08
	Yüksek	80	16.5	80.80	9.14
		t=-2.650	df=174	p=.009	

Tablo 17'deki verilere göre dini davranış düzeyi düşük olan bireylerin özsaygı skoru $\bar{X}=76.68$ iken dini davranış düzeyi yüksek olan bireylerin özsaygı skoru $\bar{X}=80.80$ 'dir. T-testi sonucunda dini davranış düzeyi yüksek olanların özsaygı düzeyinin dini davranış düzeyi düşük olanlardan anlamlı derecede yüksek olduğu tespit edilmiştir ($t_{0.05:174}=-2.650$, $p=.009$, $p<.05$). Böylece “*dini davranış arttıkça özsaygı artar*” şeklindeki hipotezimiz doğrulanmış bulunmaktadır.

Dini davranış, namaz, oruç, zekat, sadaka, hac gibi dini ritüelleri kapsadığı gibi Allah rızası için yapılan her şey dini davranış olarak nitelenebilir. Bu bağlamda yoldan bir taşı kaldırmak, bir yetimin başını okşamak, Allah'ın emaneti olan çocuklara güzel muamelede bulunmak ta dini davranış olarak nitelenebilir. Tüm davranışlarda olduğu gibi dini ritüellerin de insanın duygu dünyasında yansımaları bulunmaktadır. Örneğin namaz kılan birey Allah'ın huzurunda olduğunu düşünerek büyük bir saygı, huzur ve huşu hissedebilir. Oruç tutarken nefsinin kontrol etme ve sabır yeteneği gelişir. Zekat ve sadaka verirken, din kardeşini ihtiyacını gidermiş olmanın mutluluğunu tecrübe eder. Hac ibadetini yaparken son Peygamber Hz. Muhammed'in gezdiği yaşadığı kutsal topraklarda dolaşmak, ömür boyu kendisine yönelerek namaz kıldığı Kabe'yi canlı olarak görmek, mahşer meydanı kalabalığını hatırlatan Arafat vakfesinde bulunmak dindar bireye büyük bir coşku, heyecan ve mutluluk verir. Sonuç olarak dini davranışlarda bulunma bireyde pozitif duygular uyandırmanın yanında, Allah'ın kendisini

⁸⁵ Seyed Rahmatallah Mousavimoghadam, Mohammadreza Nourmohammadil, Nasir Ranjbarian, Mahtab Rashidahal, “The Relationship between Religious Orientation and Students' Self-esteem”, Health, Spiritual, Med Ethics-2014;1(4), s.20.

⁸⁶ Magdalena Blazek, Tomasz Besta, “Self-Concept Clarity and Religious Orientations: Prediction of Purpose in Life and Self-Esteem”, *J Relig Health* (2012) 51, s.956.

sevdiğini, kendisi ile birlikte olduğu ve koruduğu algısını geliştirir. Bu ise bireyin kendisini değerli bir varlık olarak görmesine dolayısıyla özsaygısına olumlu katkı yapar.

Yapıcı'nın Çukurova Üniversitesi'nde öğrenim gören 634 öğrenci üzerinde yaptığı araştırmada Allah'ın varlığını hissetme ve namaz kılma ile özsaygı arasında pozitif ilişkiler tespit edilmiştir.⁸⁷

Hill ve arkadaşlarının varoşlarda yaşayan düşük gelirli kadınların dini ilgi ve tutumların ebeveynliğe etkisini incelemek için 2042 birey üzerinde yaptıkları araştırmada dini hizmetlere sıklıkla katılan bireylerin dini hizmetlere katılmayanlarla karşılaştırıldığında daha yüksek seviyede sosyal destek ve özsaygı sahibi oldukları ve daha az depresyon belirtileri gösterdikleri tespit edilmiştir.⁸⁸

Krause ve Hayward'ın hayatın son döneminde dindarlık ve özsaygı değişimini incelemek için yaşlı bireyler üzerinde yaptıkları araştırmada doğrudan ve dolaylı etkileri birlikte ele alındığında Kiliseye devam etmenin yüksek özsaygıyla ilişkili olduğu tespit edilmiştir.⁸⁹

Francis ve Kaldor'un 989 Avustralyalı birey üzerinde yaptıkları araştırmada Tanrı'ya inancın, Kiliseye devam etme ve ibadet etmenin özsaygı ve mutlulukla pozitif ilişkili olduğu tespit edilmiştir.⁹⁰

Tablo 18: Dini Şuur Yapısına Göre Özsaygı Düzeyleri

Dini Şuur	Özsaygı	N	%	\bar{X}	ss
	Düşük	70	14.4	75.37	11.63
	Yüksek	82	16.9	82.09	9.53
		t=-3.918	df=150	p=.000	

Tablo 18'deki verilere göre dini şuur düzeyi düşük olan bireylerin özsaygı skoru $\bar{X}=75.37$ iken dini şuur düzeyi yüksek olan bireylerin özsaygı skoru $\bar{X}=82.09$ 'dur. T-testi sonucunda dini şuur düzeyi yüksek olanların özsaygı düzeyinin dini şuur düzeyi düşük olanlardan anlamlı derecede yüksek olduğu tespit edilmiştir ($t_{0.05;150}=-3.918$, $p=.000$, $p<.05$). Böylece “*dini şuur arttıkça özsaygı artar*” şeklindeki hipotezimiz doğrulanmış bulunmaktadır.

Şuur, algı, düşünce ve duygulara yönelik farkındalık demektir.⁹¹ Dini şuur ise, kişinin hangi dine inandığını, niçin inandığını ya da inanmadığını bilmesi ve yaptığı dini tavır ve davranışlardan haberdar olması demektir. Din çocukluk döneminde anne baba veya çevreden öğrenilerek taklit ve itaat yoluyla benimsenir. Bu aşamada akıl ve tecrübenin müdahalesi yoktur. Çocuk büyüdüğünde dini olgulara sorgulayıcı, şüpheli ve eleştirel bakmaya başlar. Din hakkında öğrendiklerine ve tecrübelerine dayanarak mantıksal analizler yapar. Aklına yatan unsurları benimserken, tatmin olmadığı hususları ret eder. Böylece din şuur teşekkül eder.

⁸⁷ Yapıcı, s.206.

⁸⁸ Terrence D. Hill, Amy M. Burdette, Mark Regnerus, Ronald J. Angel, “Religious Involvement and Attitudes Toward Parenting Among Low-Income Urban Women”, *Journal of Family Issues*, Volume 29 Number 7, July 2008, s.891.

⁸⁹ Neal Krause, R. David Hayward, “Religion, Finding Interests in Life, and Change in Self-Esteem During Late Life”, *Research on Aging*, 2014, Vol. 36(3), s.376.

⁹⁰ Leslie Francis, Peter Kaldor, “The relationship between psychological well-being and Christian faith and practice in an Australian population sample”, *Journal for the Scientific Study of Religion*, 41, s.179.

⁹¹ Ned Joel Block, Owen J. Flanagan, Güven Güzeldere, *The Nature of Consciousness: Philosophical Debates*, MIT Press, London 1997, s.8.

GENÇLERDE ÖZSAYGI-DINDARLIK İLİŞKİSİ

Ancak bütün insanların dini şuur seviyesine ulaştığı söylenemez. Bazılarının dini hayatı taklit ile başlar ve alışkanlık şeklinde devam eder.⁹² Dini şuurun gelişmesi için öncelikle zihinsel olgunlaşma, düşünme, sorgulama, bilgilenme, bireyleşme ve özgüven gereklidir. Dini şuur sahibi bireyler dini içselleştirerek bilinçli şekilde yaşarlar. Dini düşünce ve davranışları arasında tutarlılık vardır. Bu ise özsaygı üzerinde olumlu etki yapmaktadır. Düşünce/eylem veyahut tutum/davranış arasındaki tutarsızlıklar bireyi huzursuz eder ve özsaygısını olumsuz etkileyebilir. Dini şuur sahibi olmayan veya dini araç olarak kullanan bireylerin günah kabul ettikleri davranışları yapmaları kendilerine yönelik günahkârlık, değersizlik algısına ve düşük özsaygıya neden olabilir.

Reiland ve Lauterbach tarafından travma etkisinin ve dindarlığın özsaygı üzerindeki etkisini incelemek amacıyla ABD’de bir birine komşu 48 eyalette yaşayan 8098 birey üzerinde yaptıkları araştırmada yüksek dindarlığa sahip bireylerin orta ve düşük dindarlığa sahip bireylerden daha yüksek özsaygıya sahip oldukları tespit edilmiştir. Araştırmada ayrıca çocukluk döneminde cinsel istismara uğrama veya ihmal edilmenin düşük özsaygıya neden olduğu tespit edilmiştir.⁹³

Smith ve Faris’in Amerika’da yaşayan lise eğitim alan genç bireyler üzerinde araştırmada dindar gençlerin dindar olmayanlar ile kıyaslandığında, kendilerine yönelik daha fazla pozitif tutum ve özsaygı sahibi oldukları, hayattan zevk aldıkları, kendilerini işe yarar gördükleri, gelecekte ümitli oldukları, yaşamlarından memnun oldukları, hayatlarında anlam buldukları ve okulda bulunmaktan zevk aldıkları tespit edilmiştir.⁹⁴

Henderson’un Siyahi Amerikalılar da çocukluk sıkıntıları, dindarlık ve öz algılama üzerine yaptığı araştırmada, dini bağlılığın çocukluk dönemindeki sıkıntıların özsaygı üzerindeki olumsuz etkilerini yumuşatmada bir takım destekleyici etkisi bulunduğu tespit edilmiştir.⁹⁵

Reinert tarafında Katolik Üniversitesi öğrencileri üzerinde yaptığı araştırmada Tanrı ile kurulan güven eksenli ilişkinin zaman için düşük özsaygıyı hafiflettiği tespit edilmiştir. Dahası, bireyin annesine yönelik ilk bağlanma biçiminin daha sonraki dönemlerde Tanrı’yla alakalı manevi tecrübelerin kalitesini etkileyebileceği tespit edilmiştir. Araştırmacılar, düşük özsaygı ve özümsememiş utançtan mustarip olan inananların dini ve manevi pratiklerle meşgul olma sayesinde Tanrı’ya yakınlık ve bağlılık beslemeleri konusunda cesaretlendirilebileceğini önermişlerdir.⁹⁶

Ekas ve arkadaşlarının otizmlili çocukları olan anneler üzerinde yaptıkları araştırmada yüksek dini inanç skorları ve maneviyat ölçümleri yüksek özsaygı, yaşam memnuniyeti, pozitif yaşamsal olaylar, mutluluk, iyimserlik ve içsel kontrol ile anlamlı şekilde ilişkili olduğu tespit

⁹² Hüseyin Peker, *Din Psikolojisi*, Çamlıca Yayınları, İstanbul 2011, s.137.

⁹³ Sarah Reiland, Dean Lauterbach, “Effects of Trauma And Religiosity on Self-Esteem” *Psychological Report*, 2008, 102, s.779.

⁹⁴ Christian Smith, Robert Faris, “Religion and the Life Attitudes and Self-Images of American Adolescents”, *National Study of Youth & Religion*, No:2, s.5.

⁹⁵ Andrea K. Henderson, “The Long Arm Of Religion: Childhood Adversity, Religion, And Self-Perception Among Black Americans”, *Journal For The Scientific Study Of Religion*, (2016) 55(2), s.324.

⁹⁶ Duane F. Reinert, “Spirituality, Self-Representations, and Attachment to Parents: A Longitudinal Study of Roman Catholic College Seminarians”, *Counseling and Values*, April 2005, Volume 49, s.226.

edilmiştir.⁹⁷ Smith ve Crosby tarafından 7-12 yaşları arasındaki 844 birey üzerinde yaptıkları araştırmada Tanrı imajı ve kilisede akran ilişkilerinin özsaygı üzerinde doğrudan etkili olduğu, Hristiyan Okulunda eğitim almanın özsaygı ve Tanrı imajı üzerinde etkili olmadığı tespit edilmiştir.⁹⁸

Papazisiz ve arkadaşlarının dini ve manevi inançlar ile özsaygı, kaygı ve depresyon arasındaki ilişkileri tespit etmek için Kıbrıs'ta hemşirelik okulunda okuyan 123 öğrenci üzerinde yaptıkları araştırmada dini ve/ya manevi inançların yüksek özsaygı ile pozitif ilişkili olduğu, depresyon ve stres ile negatif ilişkili olduğu tespit edilmiştir.⁹⁹

Holt ve arkadaşlarının Afrika kökenli Amerikalılar üzerinde yaptıkları araştırmada dini inançları yüksek olan bireylerin yüksek öz yeterlilik ve özsaygı sahibi oldukları tespit edilmiştir. Araştırmada ayrıca dini inançlar ile meyve ve sebze tüketimi arasında pozitif ilişki, alkol tüketimi arasında ise negatif ilişki tespit edilmiştir. Buna göre Tanrı/Üstün Güç ile yakın bireysel ilişki içinde olan ve sıklıkla ibadatlere katılan bireyler için bu ilişki onlara yüksek öz yeterlilik ve özsaygı sağladığı için daha fazla sağlıklı davranışlar ile meşgul olmaktadır.¹⁰⁰

Wisman ve Heflick'in tarafından ölüm düşüncesinin bireysel ümit üzerindeki etkinin incelendiği araştırmada, fanilik düşüncesinin düşük özsaygılı bireylerde bireysel ümidin azalması ile ilişkili olduğu, ayrıca ölümden sonra hayat olmadığına dair kanıtlar okumanın ümidi azalttığı tespit edilmiştir. Araştırma bulguları, ölümsüzlük düşüncesinin ümidin geri kazanılmasına yardım edebileceğini ortaya koymuştur.¹⁰¹

Milot ve Ludden'in 683 ergen birey üzerinde yaptıkları araştırmada dindarlık ve özsaygı arasında anlamlı bir ilişki görülmemiştir.¹⁰² Nelson da dindarlık özsaygı ilişkisi ile ilgili olarak dindarlığın diğerlerini rahatlatmada önemsiz, daha az nüfuzlu ve bastırıcı olabileceğini tespit etmiştir.¹⁰³ Bryant ve Astin'in gençler üzerinde yaptıkları araştırmada manevi çabalama ile özsaygı arasında negatif, psikolojik sıkıntı ve düşük fiziksel sağlık arasında ise pozitif ilişki tespit edilmiştir. Araştırmada bayanların erkeklerden daha fazla manevi çabalama eğilimlerinin olduğu görülmüştür.¹⁰⁴

⁹⁷ Naomi V. Ekas, Thomas L. Whitman, Carolyn Shivers, "Religiosity, Spirituality, and Socioemotional Functioning in Mothers of Children with Autism Spectrum Disorder", *Journal of Autism and Developmental Disorders* (2009) 39, s.716.

⁹⁸ Erin I. Smith, Robert G. Crosby, "Unpacking Religious Affiliation: Exploring Associations Between Christian Children's Religious Cultural Context, God Image, And Self-Esteem Across Development", *British Journal of Developmental Psychology* (2017), 35, s.81.

⁹⁹ Georgios Papazisis, Panagiotis Nicolaou, Evangelia Tsiga, Theodora Christoforou, Despina Sapountzi-Krepia, "Religious And Spiritual Beliefs, Self-Esteem, Anxiety, And Depression Among Nursing Students", *Nursing and Health Sciences* (2014), 16, s.232.

¹⁰⁰ Cheryl L. Holt, David L. Roth, Eddie M. Clark, Katrina Debnam, "Positive Self-Perceptions As A Mediator Of Religious Involvement And Health Behaviors In A National Sample Of African Americans", *J Behav Med*, 2014, 37, s.109

¹⁰¹ Arnaud Wisman, Nathan A. Heflick, "Hopelessly Mortal: The Role of Mortality Salience, Immortality And Trait Self-Esteem in Personal Hope", *Cognition And Emotion*, 2016, Vol. 30, No. 5, s.868.

¹⁰² Alyssa S. Milot, Alison Bryant] Ludden, "The Effects of Religion and Gender on Well-Being, Substance Use, and Academic Engagement Among Rural Adolescents", *Youth & Society*, Volume 40 Number 3, March 2009, s.403.

¹⁰³ L. D. Nelson, "Functions and Dimensions of Religion", *Sociological Analysis* Vol. 35, No. 4, Winter1974, s.270.

¹⁰⁴ Alyssa N. Bryant, Helen S. Astin, "The Correlates of Spiritual Struggle During the College Years", *The Journal of Higher Education*, Vol. 79, No. 1, ss.13-17.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu araştırmada bireyin mutluluğu, üretkenliği ve başarısı açısından çok önemli olan özsaygı üzerinde dinin etkisi incelenmiştir. Özsaygı üzerinde içsel ve dışsal pek çok unsurun etkisi bulunmaktadır.

Araştırmamızda öncelikle birtakım demografik özellikler açısından benlik saygısı ve dindarlık düzeylerine bakılmış daha sonra temel problem olan benlik saygısı ve dindarlık ilişkisi incelenmiştir.

Demografik değişkenler ile benlik saygısı ve dindarlık ilişkileri ile ilgili olarak;

Yaş: Örneklemin yaş grubu arttıkça benlik saygısının azaldığı tespit edilmiştir. Yaş arttıkça örneklemin, sosyo-ekonomik durumunun yükselmesi ve dindarlığın artması ile birlikte özsaygının da artması beklenilebilir. Araştırmadaki 2 yaş grubunun birbirine yakın olması bu sonucun çıkmasına neden olmuş olabilir. Bu konuda daha geniş yaş grupları ve daha büyük örneklem üzerinde yapılacak araştırmalarda daha farklı sonuçlar çıkabilir. Dindarlık konusunda ise araştırmada yaş arttıkça dindarlığın arttığı görülmüştür. Elde edilen bu sonuç başka araştırma bulguları ile uyumludur.

Cinsiyet: Cinsiyet ile özsaygı arasında anlamlı bir ilişki görülmemiş, dindarlık konusunda ise dini şuur ölçeğinin dini değer boyutunda bayanların erkeklerden daha yüksek skor elde ettiği görülmüştür. Cinsiyet ve dindarlık konusunda yapılan araştırmalarda belli bir cinsin lehine yığılma söz konusu olamamaktadır.

Sosyo-ekonomik durum: Araştırmada örneklemin sosyo-ekonomik seviyesi arttıkça özsaygılarının arttığı, dini şuurun ise azaldığı tespit edilmiştir.

Eğitim Durumu: Araştırmada örneklemin eğitim seviyesi arttıkça özsaygılarının azaldığı, içsel dini motivasyon düzeyinin ise arttığı tespit edilmiştir.

Sigara ve Alkol Kullanımı: Araştırmada sigara ve alkol kullanımı ile özsaygı arasında anlamlı bir ilişki görülmemiş, içsel dini motivasyon ve dini şuur arasında ise çok güçlü negatif ilişki tespit edilmiştir. Buna göre dini motivasyon ve dini şuur arttıkça sigara kullanımı anlamlı şekilde azalmaktadır. Dinin sağlığa zararlı ve israfa neden olan bu maddeleri yasaklamış olması bu sonucun çıkmasında etkilidir.

Kişilik Yapısı: Kişilik yapısı ile dindarlık arasında anlamlı bir ilişki görülmemiş, özsaygı konusunda ise dışadönüklerin içe dönüklere nazaran daha fazla özsaygı sahibi oldukları tespit edilmiştir.

Araştırmamızın temel problemi olan özsaygı ve dindarlık ilişkileri ile ilgili olarak şu sonuçlar bulunmuştur.

İçsel Dini Motivasyon: Araştırmada içsel dini motivasyon düzeyi yüksek olan bireylerin içsel dini motivasyonu düşük bireylerden daha fazla özsaygı sahibi oldukları tespit edilmiştir.

Dini Değer: Araştırmada Dini Şuur Ölçeğinin dini değer boyutundan yüksek skor alan bireylerin düşük skor alan bireylerle karşılaştırıldığında özsaygılarının daha yüksek olduğu görülmüştür.

Dini Bilinç: Araştırmada dini bilinç düzeyi yüksek olan bireylerin dini bilinç düzeyi düşük bireylerle kıyaslandığında daha yüksek özsaygıya sahip oldukları tespit edilmiştir.

Dini Davranış: Araştırmada örneklemin dini davranış düzeyi arttıkça özsaygılarının da arttığı tespit edilmiştir.

Dini Şuur: Araştırmada dini farkındalık anlamına gelen dini şuur yüksek olan bireylerin dini şuur düşük bireylerle karşılaştırıldığında daha yüksek özsaygıya sahip oldukları tespit edilmiştir.

Araştırmamızda hipotezimizde öngörüldüğü gibi dindarlık ile özsaygı arasında anlamlı pozitif ilişkiler tespit edilmiştir. Dinin insan hayatını düzene sokması, zararlı maddeleri yasaklaması, iyi ve güzel davranışları tavsiye etmesi pozitif duyguların oluşumuna yol açmakta, pozitif duygu ve davranışlar ise özsaygıyı olumlu olarak etkilemektedir.

Araştırma bulgularımız bu konuda yapılmış başka araştırma sonuçları ile uyumluluk arz etmektedir. Psikolojik sağlık, mutluluk açısından önemli bir duygu olan özsaygı üzerinde dinin etkisinin daha berrak bir şekilde tespit edilebilmesi için daha geniş yaş gruplarından örneklem üzerinde farklı araştırmalara ihtiyaç bulunmaktadır.

KAYNAKÇA

- Akdoğan, Ali, *Geleneksel Toplumdan Modern Topluma Geçişte Dini Hayat*, Rağbet Yay., İstanbul 2002.
- Akgül, Ömer, *Din Karşıtı Propaganda ve Dindarlık*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı, Din Psikolojisi Bilim Dalı İstanbul 2007.
- Argyle, Michael, Benjamin Beit-Hallahmi, *Yaş ve din*, (Çev. Abdurrahman Kurt), Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 4(4), Yıl:4, 1992.
- Arslan, Hasan, *Ekonomik Kalkınmada Dinsel Tutum ve Davranışların Çift Yönlü Rolü* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, İzmir 2008.
- Aydemir, Rüveyda Efdal, *Dindarlık ve Mutluluk İlişkisi (İlk Yetişkinlik Dönemi)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ondokuzmayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Samsun 2008.
- Ayten, Ali, *Kendini Gerçekleştirme ve Dindarlık İlişkisi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı, İstanbul 2004.
- Barnum, Emily L., Kristin M. Perrone-McGovern, "Attachment, Self-Esteem and Subjective Well-Being Among Survivors" *Journal of Mental Health Counseling*, Volume 39/Number I/January 2017.
- Basco, Lelanie M. Sang-Ho Han, "Self-esteem, Motivation, and Anxiety of Korean University Students", *Journal of Language Teaching and Research*, Vol. 7, No. 6, 2016.
- Baynal, Fatma, "Yetişkinlerde Dindarlık ve Ruh Sağlığı İlişkisinin Çeşitli Değişkenlere Göre İncelenmesi", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 4, Sayı: 1, 2015
- Błazek, Magdalena, Tomasz Besta, "Self-Concept Clarity and Religious Orientations: Prediction of Purpose in Life and Self-Esteem", *J Relig Health* (2012) 51.
- Block, Ned Joel, Owen J. Flanagan, Güven Güzeldere, *The Nature of Consciousness: Philosophical Debates*, MIT Press, London 1997.

GENÇLERDE ÖZSAYGI-DİNDARLIK İLİŞKİSİ

- Bogenç, Atlas, “Kendine Saygı Ölçeği” *Rehberlik ve Psikolojik Danışmada Kullanılan Ölçme Araçları ve Programlar Dizisi 1*, Ed: Y. Kuzgun ve F. Bacanlı, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara 2005.
- Boiling, C. F., S. R. Daniels, “Obesity” *Psychology Encyclopedia of Infant and Early Childhood Development*, Academic Press 2008.
- Bum, Chul-Ho, Ik-Kı Jeon, “Relationships Among Fun, Self-Esteem, and Happiness of Tennis Players”, *Social Behavior And Personality*, 44(10), 2016.
- Budak, Selçuk, *Psikoloji Sözlüğü*, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara 2009
- Cicei, Cristiana Catalina, “Examining The Association Between Self-Concept Clarity And Self-Esteem On A Sample Of Romanian Students”, *Procedia - Social And Behavioral Sciences* 46 (2012) 4345.
- Çolak, Meliha, *Orta Yaş Döneminin Psikolojik, Dini İnanış ve Davranış Özellikleri (Kayseri-Hacılar Örneği)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Din Psikolojisi Bilim Dalı, Kayseri 2006.
- Davis, Richard F., Lisa Kiang, “Religious Identity, Religious Participation, and Psychological Well-Being in Asian American Adolescents”, *J Youth Adolescence* (2016), 45.
- Ekas, Naomi V., Thomas L. Whitman, Carolyn Shivers, “Religiosity, Spirituality, and Socioemotional Functioning in Mothers of Children with Autism Spectrum Disorder”, *Journal of Autism and Developmental Disorders*, (2009) 39.
- Ellison, Christopher G., Jeffrey S. Levin, “The Religion-Health Connection: Evidence, Theory, and Future Directions”, *Health Education & Behavior*, Vol. 25 (6).
- Francis, Leslie, Peter Kaldor, “The relationship between psychological well-being and Christian faith and practice in an Australian population sample”, *Journal for the Scientific Study of Religion*, 41.
- Goldberg , W. A., R. Lucas-Thompson, “Maternal and Paternal Employment, Effects of”, *Psychology Encyclopedia of Infant and Early Childhood Development*, Academic Press 2008.
- Hanania, Ronit Roth, Maayan Davidov, “Attachment”, *Encyclopedia of Applied Psychology*, Ed. Charles D. Spielberger, Elsevier Academic Press 2004.
- Henderson, Andrea K., “The Long Arm Of Religion: Childhood Adversity, Religion, And Self-Perception Among Black Americans”, *Journal For The Scientific Study Of Religion*, (2016) 55(2).
- Hewitt, John P., “Self-Esteem”, *The Encyclopedia of Positive Psychology, 1. Cilt*, Editör: Shane J. Lopez, Blackwell Publishing, West Sussex 2009.
- Holt, Cheryl L., David L. Roth, Eddie M. Clark, Katrina Debnam, “Positive self-perceptions as a mediator of religious involvement and health behaviors in a national sample of African Americans”, *J Behav Med*, 2014, 37.
- Iqbal, Shahid, Riaz Ahmad, Nadia Ayub, “Self-Esteem: A Comparative Study of Adolescents from Mainstream and Minority Religious Groups in Pakistan”, *J Immigrant Minority Health* (2013) 15.
- Kala, Ali, *18-25 Yaş Grubu Gençlerin Dini Tutum Ve Davranışları (Kürtül Kasabası Örneği)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Din Sosyolojisi Bilim Dalı, Kayseri 2006.

- Karaca, Faruk, “Din Psikolojisinde Metot Sorunu ve Bir Dindarlık Ölçeğinin Türk Toplumuna Standardizasyonu”, *EKEV Akademi Dergisi*, 3(1), Bahar 2001.
- Kernis, Michael H., “Self-Esteem” maddesi, *Encyclopedia of Social Psychology*, Editörler: Roy E Baumeister, Kathleen D. Vohs, Sage Publication, California 2007.
- Khaledian, Mohamad, Malihe Pishvaei, Zahra Karami Baghteyfouni, Mahsid Smaeili, “Effect of Islamic-based spiritual therapy on self-esteem and mental health of addicts”, *Journal of Research & Health Social Development & Health Promotion Research Center*, Vol. 7, No. 2, Mar & Apr 2017.
- Kimter, Nurten, *Dini İnanç, İbadet ve Duanın Umutsuzlukla İlişkisi Üzerine*, Gençlik Din ve Değerler Psikolojisi, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2002.
- Koç, Mustafa, “Demografik Özellikler ile Dindarlık Arasındaki İlişki: Yetişkinler Üzerine Ampirik Bir Araştırma”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 19(2), 2010.
- Koç, Mustafa “Dindarlık ile Benlik Saygısı Arasındaki İlişki: Yetişkinler Üzerine Ampirik Bir Araştırma”, T.C. Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi Cilt: 18, Sayı: 1,2009.
- Krause, Neal R., David Hayward, “Religion, Finding Interests in Life, and Change in Self-Esteem During Late Life”, *Research on Aging*, 2014, Vol. 36(3).
- Kula, Naci, *Gençlik Döneminde Kimlik ve Din, Gençlik Din ve Değerler Psikolojisi*, Editör: Hayati Hökelekli, Ankara OkuluYayınları, Ankara 2002.
- Kuzgun, Yıldız, Feride Bacanlı, *Rehberlik ve Psikolojik Danışmada Kullanılan Ölçme Araçları ve Programlar Dizisi 1*, Nobel Yayınları, Ankara 2005.
- Lee, Benjamin, Gil G. Noam, *Developmental Approaches to the Self Path in Psychology*, Springer Science & Business Media, 2012
- Mangelsdorf, S. C., M S Wong, “Independence/Dependence”, *Psychology Encyclopedia of Infant and Early Childhood Development*, 2.cilt, Editörler: Marshall M. Haith, Janette B. Benson, Academic Press 2008.
- Matrouk, Lujanin Al, “The relationship between gender segregation in schools, selfesteem, spiritual values/religion, and peer relations in Kuwait”, *Near and Middle Eastern Journal of Research in Education*, 2016:3.
- Mehmedoğlu, A. Ulvi, *Kişilik ve Din*, Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları, İstanbul 2004.
- Milot, Alyssa S., Alison Bryant] Ludden, “The Effects of Religion and Gender on Well-Being, Substance Use, and Academic Engagement Among Rural Adolescents”, *Youth & Society*, Volume 40 Number 3, March 2009.
- Mousavimogkadain, Seyed Rahmatallak, Mohammadreza Nourmohammadil, Nasir Ranjbarian, Mahtab Rashidahal, “The Relationship between Religious Orientation and Students’ Self-esteem”, *Health, Spiritual, Med Ethics-2014*;1(4).
- Mutlu, Kerim, *Sinop’ta Sosyo-Kültürel ve Dini Hayat (Gürcüler Örneği)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Din Sosyolojisi Bilim Dalı, Sivas 2007.
- Nelson, L. D., “Functions and Dimensions of Religion”, *Sociological Analysis* Vol. 35, No. 4, Winter1974.
- Oğuz, Nihat, *Genç Yetişkinlerde Anne Baba Tutumu, Anksiyete ve Benlik Saygısı İlişkisi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Klinik Psikoloji Anabilim Dalı, İstanbul 2016.

GENÇLERDE ÖZSAYGI-DİNDARLIK İLİŞKİSİ

- Öner, Necla, *Türkiye’de Kullanılan Psikolojik Testlerden Örnekler*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul 2012.
- Öztürk, Zeynel Ahmet, *İlköğretim Öğrencilerinde (4,5,6,7,8. Sınıflar) Dindarlık ve Kaygı Arasındaki İlişki*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Adana 2007.
- Papazisis, Georgios, Panagiotis Nicolaou, Evangelia Tsiga, Theodora Christoforou, Despina Sapountzi-Krepia, “Religious and spiritual beliefs, self-esteem, anxiety, and depression among nursing students”, *Nursing and Health Sciences* (2014), 16.
- Park, Lora E., “Self-Esteem” maddesi, *Encyclopedia of Educational Psychology*, Ed. Neil J. Salkind, Sage Publication, London 2008.
- Peker, Hüseyin, *Din Psikolojisi*, Çamlıca Yayınları, İstanbul 2011.
- Pop, Cristiana, “Self-Esteem and Body Image Perception in a Sample of University Students”, *Eurasian Journal of Educational Research*, Issue 64, 2016.
- Pratt, James Bissett, *The Religious Consciousness*, Cosimo, Inc., New York 2006.
- Rafoth, Mary Ann, “Academic Failure, Prevention of”, *Encyclopedia of Applied Psychology*, Ed. Charles D. Spielberger, Elsevier Academic Press 2004.
- Reiland, Sarah, Dean Lauterbach, “Effects of Trauma And Religiosity on Self-Esteem” *Psychological Report*, 2008, 102.
- Reinert, Duane F., “Spirituality, Self-Representations, and Attachment to Parents: A Longitudinal Study of Roman Catholic College Seminarians”, *Counseling and Values*, April 2005, Vol.49.
- Rodriguez , Jaclyn, *Psychology and Mental Health*, 2. Cilt, Salem Press, New Jersey 2001.
- Seyhan, Beyazıt Yaşar, “Dini Şuur Ölçeği: Geçerlik Ve Güvenirlik Çalışması”, *EKEV Akademi Dergisi* Yıl: 19 Sayı: 61 (Kış 2015).
- Smith, Christian, Robert Faris, “Religion and the Life Attitudes and Self-Images of American Adolescents”, *National Study of Youth & Religion*, No:2.
- Smith, Erin I., Robert G. Crosby, “Unpacking religious affiliation: Exploring associations between Christian children’s religious cultural context, God image, and self-esteem across development”, *British Journal of Developmental Psychology* (2017), 35.
- Şahin, Adem, *Yetiştirme Yurtlarındaki Gençlerin Dini Duygu, Düşünce, Tutum ve Davranışları Üzerine Bir Araştırma*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Din Sosyolojisi Bilim Dalı, Konya 1993.
- Şimşek, Adeviye, *Huzurevi Sakinlerinde Dini Yaşayış*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Adana 2006.
- Terrence D. Hill, Amy M. Burdette, Mark Regnerus, Ronald J. Angel, “Religious Involvement and Attitudes Toward Parenting Among Low-Income Urban Women”, *Journal of Family Issues*, Volume 29 Number 7, July 2008.
- Tesser Abraham, “self-esteem” maddesi, *Encyclopedia_of_Psychology*, 7. Cilt, Editör: Alan E. Kazdin, University in collaboration with American Psychological Association, 2000
- Tesser, Abraham “Self-Esteem”, *Blackwell Handbook of Social Psychology: Intraindividual Processes*, Editörler: Abraham Tesser, Norbert Schwarz, Blackwell Publishers, Oxford 2001.

- Toktay, M. Vehpi, *Birecik'te Dini Hayat*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Din Sosyolojisi Bilim Dalı, Şanlıurfa 2006.
- Tokur, Behlül, “İçsel Dinî Motivasyon Ve Özsaygı İlişkisi Üzerine Bir Araştırma”, *EKEV Akademi Dergisi* Yıl: 20 Sayı: 66 (Bahar 2016).
- Topuz, İlhan, “ Dindarlık Tipolojileri İle Benlik Saygısı Arasındaki İlişki: Yetişkinler Üzerine Bir Araştırma”, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı:30, Aralık 2013.
- Ulu, Mustafa, *Üniversite Gençliğinin Dini İnanış ve Davranışları*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Din Psikolojisi Bilim Dalı, Kayseri 2006.
- Uysal, Veysel, *Din Psikolojisi Açısından Dinî Tutum Davranış ve Şahsiyet Özellikleri*, İ.F.A.V. Yay., İstanbul 1996.
- Uysal, Veysel, *Türkiye’de Dindarlık ve Kadın*, Çamlıca Yay., İstanbul 2003.
- Ünlü, Fatma, *Ebeveyni Boşanmış Bireylede Benlik Saygısı, Yalnızlık Ve Bağlanma Stilleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Haliç Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Psikoloji Anabilim Dalı Uygulamalı Psikoloji Yüksek Lisans Programı, İstanbul 2015.
- Wisman, Arnaud, Nathan A. Heflick, “Hopelessly Mortal: The Role of Mortality Salience, Immortality And Trait Self-Esteem in Personal Hope”, *Cognition And Emotion*, 2016, Vol. 30, No. 5.
- Yapıcı, Asım, *Ruh Sağlığı ve Din*, Karahan Kitabevi, Adana 2007.
- Yıldız, Mehmet Ali, “Multiple Mediation of Self-Esteem and Perceived Social Support in the Relationship between Loneliness and Life Satisfaction”, *Journal of Education and Practice*, v8, n3, 2017.
- Yusoff, Nor Azwani Che Zahiruddin Othman, Maruzairi Husain, Sharifah Zubaidiah Syed Jaapar, Mohd Azhar Mohd Yasin, Mohd Jamil Yaacob, “Self-Esteem among Malay Children of Parents with Schizophrenia in Kelantan, Malaysia”, *International Medical Journal*, Vol. 23, No. 5, 2016.
- Zeng, Weinan Kaiyin, Ye and Ying Hu, Ze-wei Ma, “Explicit Self-Esteem, Loneliness, and Pathological Internet Use Among Chinese Adolescents”, *Social Behavior And Personality*, 44(6), 2016.